

บทที่ ๔

แนวคิดการปกครองแบบประชาธิปไตยในพระสูตร

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับการปกครองได้
๒. อธิบายรัฐตามแนวคิดในอัครคัมภีร์สุตตรได้
๓. อธิบายหลักการปกครองตามแนวจักกวัตตีสูตตรได้
๔. อธิบายแนวคิดการปกครองตามแนวในกฎทันทสูตตรได้
๕. อธิบายแนวคิดการปกครองตามแนวมหาปริณีพพานสูตตรได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ❖ แนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับการปกครอง
- ❖ รัฐตามแนวคิดในอัครคัมภีร์สุตตร
- ❖ หลักการปกครองตามแนวจักกวัตตีสูตตร
- ❖ แนวคิดการปกครองตามแนวในกฎทันทสูตตร
- ❖ แนวคิดการปกครองตามแนวมหาปริณีพพานสูตตร

สื่อการเรียนการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. PowerPoint
๓. การบรรยายในชั้นเรียน
๔. เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง

การวัดผลและประเมินผล

๑. ฟังการบรรยาย อภิปราย รายงาน และซักถาม
๒. แสดงความคิดเห็น การวิเคราะห์ การวิจารณ์
๓. ตรวจสอบคำตอบท้ายบท
๔. ถามตอบเป็นรายบุคคล

ความนำ

คำว่าอธิปไตย ที่ใช้ในพุทธศาสนากับที่ใช้ในการเมืองปัจจุบันนั้นใช้ต่างความหมายกัน จะดูแต่เพียงคำแล้วถือเอาว่าพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงระบอบการปกครองไม่ได้ ปัญหาต่อไปก็คือที่ว่า เป็นธรรม หรือปกครองโดยธรรมนั้นพระพุทธองค์ทรงสอนไว้หรือไม่ และได้ทรงสอนเรื่องเหตุ กระบวนการ ความเปลี่ยนแปลงและอุดมคติทางการเมืองโดยเฉพาะปัญหาใหญ่ๆ เช่นที่มาแห่ง อำนาจรัฐ สิทธิของผู้ปกครองที่จะปกครอง ที่มาแห่งกฎหมายสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง จุดมุ่งหมายของรัฐบ้างหรือไม่เรื่องเหล่านี้มีสอนอยู่บ้างไม่มากนัก และส่วนใหญ่มิใช่คำสอนเพื่อ จุดมุ่งหมายทางการเมืองโดยตรง การนำธรรมเหล่านั้นมาอธิบายเป็นความคิดทางการเมืองก็เป็น เพียงการตอบปัญหาว่าทัศนะใดที่ไปกันได้กับคำสอนในพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่อาจยืนยันได้ว่าระบอบ การเมืองทั้งระบบจะต้องเป็นอย่างไร เรื่องนี้ดูเหมือนจะไม่ใช่ปัญหาที่คนสมัยพุทธกาลรู้จักหรือเน้น ความสำคัญ คำสอนที่เกี่ยวกับการเมืองที่จะนำมากล่าวต่อไปจึงเป็นเพียงการประติดปะต่อให้เกิด ความเข้าใจกว้างๆ ว่า พระพุทธศาสนาสนใจเรื่องอะไรทางการเมืองบ้าง และมีทรรศนะในเรื่อง เหล่านี้ได้อย่างไร

รัฐหรือประเทศเกิดขึ้นมาได้อย่างไร? เกิดจากสาเหตุอะไร? นับว่าเป็นคำถามที่บรรดา ประชาชนทางรัฐศาสตร์ได้พยายามค้นหาสาเหตุและคำตอบอยู่ตลอดเวลา มีการตั้งสมมติฐานของการ เกิดองค์การทางการเมืองที่เรียกว่า “รัฐ” นี้ในหลายสมมติฐาน แม้จะมีการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และมานุษยวิทยาก็ตาม แต่ไม่มีหลักฐานใดสามารถอธิบายว่า แท้จริงรัฐเกิดขึ้นมาได้ อย่างไร? จากการศึกษาค้นคว้าของนักรัฐศาสตร์ได้ตั้งทฤษฎีของตนเองขึ้นมาหลายทฤษฎี เพื่ออธิบาย ถึงสาเหตุการกำเนิดรัฐ ในบรรดาทฤษฎีเหล่านั้น บางทฤษฎีสามารถอธิบายกำเนิดรัฐบางรัฐได้ แต่ไม่ อาจอธิบายกำเนิดรัฐอื่นๆ ได้ เพราะการกำเนิดรัฐทั้งหลายในโลก ไม่เหมือนกัน ทฤษฎีหนึ่งจึงไม่อาจ ตอบคำถามการเกิดรัฐอื่นได้อย่างลงตัว ดังนั้น จึงเกิดมีทฤษฎีกำเนิดรัฐหลายทฤษฎี แต่ละทฤษฎีมี จุดอ่อนและจุดแข็งต่างกัน มีทั้งน่าเป็นไปได้และไม่น่าเป็นไปได้ แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีคำสอนที่ ปรากฏใน อัครคัมภีร์และมหาโควินทสูตรเกี่ยวกับกำเนิดรัฐเหมือนกัน แต่ไม่ใช่คำสอนเกี่ยวกับ ทฤษฎีการกำเนิดรัฐโดยเฉพาะ เป็นเพียงหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องเพื่ออธิบายเชื่อมโยงถึงหลักธรรมที่ ควรประพฤติปฏิบัติ และควรงดเว้นเพื่อเข้าถึงความสงบสุขของมนุษย์เท่านั้น

๔.๑ แนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับการปกครอง

การปกครอง คือการใช้อำนาจอธิปไตยตามกฎหมายในการบริหารและจัดการประเทศ การปกครองมีหลายรูปแบบ เช่น การปกครองแบบประชาธิปไตย และการปกครองแบบเผด็จการ นอกจากนี้การปกครองยังมีได้หลายระดับ เช่น การปกครองส่วนกลาง การปกครองส่วนภูมิภาค และ การปกครองส่วนท้องถิ่น

การปกครอง คือ การบริหารราชการทางด้านการปกครอง หรือ administration^๑

ดังนั้น การปกครองจึงเป็นการใช้อำนาจในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะการบริหาร จัดการในระบบราชการหรือของรัฐ

^๑เจียรชัย เอี่ยมวรเมธ, พจนานุกรมไทย ฉบับใหม่, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น (๑๙๗๗), ๒๕๔๔), หน้า ๘๐,

๔.๒ รัฐตามแนวคิดในอัครคัมภีร์

๔.๒.๑ กำเนิดแห่งรัฐ

อัครคัมภีร์กล่าวถึง กำเนิดมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมืองและสถาบันทางการเมือง โดยแสดงลำดับวิวัฒนาการมาเป็นขั้นๆ พระพุทธองค์ทรงแสดงการเกิดของรัฐโดยธรรมชาติ และธรรมชาติที่ว่านี้ก็นั่นไปถึงพื้นฐานทั้งทางกาย และทางใจของมนุษย์

เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเริ่มด้วยสมัยที่โลกพินาศ สัตว์โลกที่มีบุญได้เกิดในชั้น อัสสรพรหม มีปิติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมี อยู่ในวิมานอันงาม ครั้นเมื่อโลกกำลังเกิดขึ้นใหม่จักรวาลยังเป็นน้ำ มีตมณ ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ไม่มีกลางวัน กลางคืน ต่อมาเกิดผืนดินลอยขึ้นอยู่บนผิวน้ำ มีสี กลิ่นและรสดี สัตว์โลกคนหนึ่งจึงลองชิมดู และสัตว์โลกอื่นๆ ก็ชิมตาม ตัณหาหรือความอยากก็เกิดขึ้น ร่างกายหยาบก็เกิดขึ้น แล้วเกิดดูหมิ่นผิวพรรณกันขึ้น

ชี้ให้เห็นว่าตัณหาทำให้สัตว์โลกตกต่ำลงและเกิดความยึดมั่นถือมั่นคืออุปาทานขึ้น ความแตกต่างซึ่งเดิมไม่ปรากฏเพราะปราศจากรูปร่างก็เกิดขึ้น เพราะความมีผิวพรรณต่างกัน เป็นเหตุให้ยึดเอาผิวพรรณมากำหนดความสูงต่ำ เกิดทิฐิในวรรณะ ต่อมาร่างกายเปลี่ยนไปเรื่อยๆ จนเกิดเพศชาย เพศหญิงขึ้น เกิดการเสพเมถุนขึ้น สัตว์อื่นๆ ที่เห็นขวางป่าด้วยสิ่งปฏิภูลต่างๆ ทำให้ต้องสร้างบ้านเรือนที่กำบังขึ้น

แสดงว่าครอบครัวเกิดขึ้นแล้ว และครอบครัวนั้นเป็นเครื่องหมายของความตกต่ำทางจิตใจ แม้มนุษย์จะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดีถึงกับมีการต่อต้าน แต่คนก็สร้างที่กำบังไม่ให้เห็นการกระทำนั้นมากขึ้นเรื่อยๆ

ส่วนทางด้านอาหารการกินนั้น ก็เริ่มมีผู้ที่เกียจคร้านคิดสะสมอาหารไว้เกินกว่าที่จำเป็น คนอื่นๆ จึงสะสมบ้าง และแข่งขันสะสมมากขึ้นเรื่อยๆ จากความเกียจคร้านก็กลายเป็นความโลภ เมื่อมีคนโลภมาก ความอึดคักก็เกิดขึ้นแก่ส่วนรวมและเพื่อแก้ปัญหาจึงมีการปักปันเขตแดนกันขึ้น ทรัพย์สินส่วนตัวก็เกิดขึ้น แต่ความโลภทำให้คนบางคนลักทรัพย์ในส่วนที่เป็นเขตของผู้อื่น จึงถูกตำว่า ทุบตีคือการลงโทษ การลงโทษจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการมีทรัพย์สินส่วนตัว แต่การลงโทษเช่นนี้ก็ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ หากความชอบธรรมไม่ได้ ความปรารถนาจะให้ระเบียบการปกครองจึงเกิดขึ้น จึงได้ตกลงกัน สมมติคนผู้หนึ่งทำหน้าที่ ว่ากล่าว ตีเตือนและลงโทษโดยที่คนผู้นั้นได้รับส่วนแบ่งผลผลิตจากผู้คนในความดูแลของตน จึงเกิดคำเรียกผู้ปกครองว่า มหาชนสมมติ คือเป็นผู้ที่คนทั่วไปสมมติขึ้น เรียกว่ากษัตริย์ เพราะเป็นหัวหน้าดูแลเขตหรือที่ทำกิน เรียกว่า ราชา เพราะทำให้เกิดความ สุขใจโดยการให้ความเป็นธรรม

ส่วนคนทั่วไปต้องแบ่งงานกันทำเป็นหน้าที่ๆ ในสังคมเพราะการมีครอบครัวทำให้ต้องทำมาหากินบำรุงบำเรอกายมากขึ้น

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นความตกต่ำของมนุษย์ทั้งทางกายและศีลธรรมจากสภาพสมบูรณ์ ซึ่งปราศจากความชั่วไปสู่สภาพที่มีตัณหา ความยึดมั่นในตัวตนความโลภ เพศ และนำไปสู่สถาบันที่สำคัญ คือ ครอบครัว และทรัพย์สินส่วนตัว ทรัพย์สินส่วนตัวนั้นทำให้การทำมาหากินหรือระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากแบบการหากินร่วมกันอย่างสงบมาเป็นการแย่งชิงและต่อสู้จนเกิดข้อ

^๒ที่.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๑๑๑-๑๔๐ / ๘๓-๑๐๒.

พิพาทขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สินความคิดเรื่องครอบครัว และทรัพย์สินส่วนตัวจึงมาจากความยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) ทำให้เกิดการพิพาท การลงโทษ และความไม่เป็นธรรม คนจึงแก้ไขข้อบกพร่องนี้โดยการตัดอัตตา วิธีหนึ่งก็คือหาความถูกต้องหรือธรรมมาเป็นหลักข้อนี้จะเป็นที่มาของสถาบันที่สำคัญอีกสถาบันหนึ่งคือกฎหมาย ซึ่งจะทำให้รัฐเป็นรัฐที่สมบูรณ์ แต่กฎหมายก็ยังไม่ปรากฏชัดเจนในตอนนี้อย่างต้องอาศัยความสามารถของบุคคลซึ่งส่วนรวมยอมรับคือมหาชนสมมติ ซึ่งเป็นที่มาของสถาบันกษัตริย์หรือผู้ปกครองรัฐ กระบวนการทางการเมืองซึ่งปรากฏในตอนนี้อย่างชัดเจนก็คือการมีผู้ปกครองซึ่งมาจากการเลือกตั้ง

เราจะเห็นได้ว่ารัฐตามทฤษฎีทางพุทธศาสนานี้ไม่ใช่รัฐแบบเทวสิทธิ์ซึ่งถือว่าอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากเทวะหรือพระเจ้า แต่ผู้ปกครองมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ ผู้ใช้ธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของประชาชนอยู่เพราะในระบบนี้ประชาชนมิได้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองอย่างสิ้นเชิงดังเช่นในปรัชญาการเมืองของ โธมัส ฮอบส์ ซึ่งถือว่าประชาชนทำสัญญากันเองแล้งยกอำนาจให้แก่ผู้ปกครองโดยที่ผู้ปกครองมิใช่คู่สัญญา ในกรณีอัคคิณูสูตรประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจให้ผู้ปกครองก็จริงแต่ก็มีพันธสัญญาว่าผู้ปกครองจะต้องปกครองโดยธรรมและประชาชนจะแบ่งผลประโยชน์ให้

เมื่อพิจารณาบทบาทของผู้ปกครองในกรณีเช่นนี้จะเห็นว่ามีบทบาทจำกัดคือแก้ไขข้อพิพาทเท่านั้น เป็นบทบาทเพื่อรักษาสังคมให้เป็นปกติสุขมากกว่าจะมีบทบาทสร้างสรรค์ กำหนดนโยบายหรือนำสังคมไปสู่จุดหมาย ไม่มีการใช้กฎหมายเพื่อสร้างความเจริญอะไรให้มากไปกว่าสถานะที่ดำเนินอยู่โดยปกติ ไม่มีการจัดสรรผลประโยชน์ดังเช่นรัฐสวัสดิการหรือรัฐสังคมนิยม รัฐตามทัศนะนี้มีลักษณะค่อนข้างเสรีนิยมซึ่งผู้ปกครองจะมีอำนาจน้อยที่สุด ผู้ปกครองมีหน้าที่ปกครองมีหน้าที่ปกป้องปัจเจกชน มากกว่าจะสร้างสถาบันและปกครองสถาบัน เช่น การสร้าง และรักษาสาธารณสมบัติ การกำหนดระบบเศรษฐกิจและการคุ้มครองระบบเศรษฐกิจนั้น

นอกจากเรื่องสถาบัน ครอบครัวสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองดังกล่าวแล้ว เราจะเห็นได้ว่า นอกจากมูลเหตุทางด้านศีลธรรมซึ่งต่ำลงจนในที่สุดต้องใช้กฎหมายปกครองแทน จากสภาพอิสระมาสู่การควบคุมกันด้วยกฎเกณฑ์แล้ว การที่สถาบันการเมืองไม่อาจมีอำนาจได้เนื่องจากความคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์อัคคิณูสูตรได้แสดงว่ามนุษย์มิได้ด้วยลักษณะทางชีวภาพ ความแตกต่างกันเป็นความแตกต่างภายนอกซึ่งเป็นเรื่องผิวเผิน เช่นผิวพรรณ แต่เพราะความตกต่ำทางจิตใจและศีลธรรมของมนุษย์ทำให้เกิดอุปทานในอัตตา ในทิฐิ แล้วยึดเอาสิ่งไม่สำคัญนี้มาเป็นสำคัญ ดังเช่นการถือวาระของพราหมณ์ การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอัคคิณูสูตรก็เพื่อให้เห็นว่าการเกิดขึ้นและความเปลี่ยนแปลงของมนุษย์และสังคมเป็นเรื่องธรรมชาติ อธิบายได้ด้วยเหตุผลตามธรรมชาติ มิใช่เรื่องเหนือธรรมชาติคือเป็นการกำหนดของเทพเจ้าที่พราหมณ์อธิบาย นั่นคือพระพุทธองค์ไม่ทรงให้ความสำคัญแก่วาระและเชื้อชาติแต่ได้ทรงชี้ว่า แม้เรื่องวาระก็เกิดจากการแบ่งหน้าที่กันตามความจำเป็นในสังคม การประพฤติปฏิบัติตนของบุคคล สามารถเปลี่ยนวาระนี้ได้ เช่น ศูทร ที่ปฏิบัติธรรมก็มีฐานะเท่าพราหมณ์ ส่วนพราหมณ์ซึ่งทำความผิดมีฐานะเป็นโจร ไม่พึงใช้วาระเป็นข้อกำหนดความแตกต่างระหว่างบุคคล จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเน้นว่าบุคคลมีความเท่าเทียมกันในความเป็นคน ในโอกาสที่จะปฏิบัติธรรมและทำอาชีพต่างๆ ศาสนาก็ดี รัฐก็ดี ไม่พึงกำหนดให้บุคคลแตกต่างกัน ความแตกต่างของบุคคลที่กรรมหรือการกระทำของบุคคลนั้นๆ สิทธิที่

จะได้รับความเป็นธรรมจากรัฐ สิทธิที่จะไม่ถูกละเมิดในด้านร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สินพึงมีเสมอ กัน มิใช่แตกต่างกันตามวรรณะ ดังที่พราหมณ์ยึดถือบุคคลเกิดมาต่ำแต่ทำตนให้อยู่ในฐานะสูงชัน ได้ เกิดมาสูงแล้วทำตัวให้ต่ำลงก็ได้ จึงต้องตัดสินจากการกระทำของบุคคลเสมอกัน มิใช่เปลี่ยนแปลง มาตรฐานไปตามฐานะของบุคคล

รัฐจึงเป็นสิ่งที่กำเนิดขึ้นมาเพื่อควบคุมสถานการณ์ความเลวร้ายในสังคม ความเลวร้าย เหล่านี้เป็นตัวบีบคั้นสังคมให้แสวงหาวิธีที่จะนำมาใช้แก้ปัญหา ผู้ปกครองรัฐ คือทางเลือกที่สมาชิก ของสังคมเห็นร่วมกันให้เป็นผู้ที่มีความชอบธรรมในการใช้อำนาจรัฐ เพื่อสกัดกั้นกิเลสอันมีอย่าง ไม่จำกัดของมนุษย์ แต่รัฐสามารถทำได้เพียงควบคุมหรือสกัดกั้นกิเลสบางส่วนของมนุษย์เท่านั้น พอที่จะ ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุขเท่านั้น แต่ไม่สามารถทำให้กิเลสหมดไปจากมนุษย์ได้ จุดมุ่งหมายของรัฐเพียงเพื่อขจัดความเลวร้ายในสังคม และปกป้องคนดีให้อยู่กันอย่างสงบสุข หรือ อาจจะถูกกล่าวได้ว่ารัฐเป็นเพียงเครื่องมือที่จะทำให้มนุษย์พัฒนาตนเองให้บรรลุถึงเป้าหมายที่สูงสุดของ ชีวิตได้^๓

๔.๒.๒ วิวัฒนาการแห่งรัฐตามแนวพระพุทธศาสนา

ในอัครคัมภีร์ ได้พูดถึงการวิวัฒนาการแห่งรัฐที่เป็นขั้นตอน เริ่มจากการเกิดปัญหาขึ้น ในสังคม เป้าหมายและวิธีการแก้ปัญหา และเกิดเป็นสัญญาประชาคมขึ้น แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเป้าหมายที่มีคุณธรรมเป็นพื้นฐาน^๔

๑) พัฒนาการของสังคมมนุษย์ แนวคิดของพระพุทธศาสนา มนุษย์มีจิตบริสุทธิ์มาแต่ เดิมคือมาจากอภิสรรพพรหม แต่กระนั้นก็ตาม มนุษย์เมื่อถูกสภาพแวดล้อมและความไม่พอใจใน สภาพเป็นอยู่ของตนเอง จึงมีการล้มลงของแปลกใหม่ จึงทดลองและละเมิดกฎเกณฑ์ขั้นพื้นฐานของ สังคม จึงเกิดความทะยานอยากก่อให้เกิดปัญหา ไม่มีที่สิ้นสุด ท้ายที่สุดก็มีการสร้างครอบครัวขึ้นมา ดังข้อความที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ ดังนี้

“วาเสฏฐะและภรรยาชะ สมัยนั้น การเสพเมถุนธรรมอันเป็นเหตุให้ถูกขวางฝุ่นใส่ เป็นต้นนั้นถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี สมัยนั้นเหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรม ไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพสัทธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้น เพื่อปกปิดสัทธรรมนั้น”

แม้ข้อความตอนนี้จะบ่งบอกถึงการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หรือหมู่บ้านกันมาก่อน แต่การ อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว หรือการสร้างบ้านเป็นหลัง ๆ พึ่งเกิดหลังจากคนในชุมชนจับคู่กันเป็น ครอบครัวขึ้น เมื่อมีการจับคู่และสร้างบ้านเรือนมากขึ้น ๆ ก็พัฒนาการเป็นหมู่บ้าน และรัฐขึ้นใน ที่สุด เนื่องจากมีการกักตุนอาหารเพื่อวันข้างหน้าและการเข้าไปจับจองปักเขตแดนเพื่อทำ การเกษตรกันขึ้น ดังข้อความต่อไปนี้

“เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ชาวสาลีของเราจึงมีร่าห่อเมล็ดบ้างมีแกลบหุ้ม เมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลีบงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็นจึงได้มีชาวสาลีเป็น

^๓ พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธิธมโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙.

หย่อม ๆ ทางที่ดี เราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด ครั้นนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน”

จากแนวคิดพัฒนาการทางสังคมมนุษย์ดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นมาของสังคมมนุษย์ของ Thomas Hobbes ซึ่งเขาเชื่อว่า ก่อนที่มนุษย์จะมาอยู่รวมกันในสังคมนั้น มนุษย์มีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นสภาพที่ปราศจากสังคม รูปแบบการปกครองหรือรัฐบาล ไม่มีกฎหมาย และไม่มีคุณธรรม เขามีความเห็นที่ “มนุษย์ตามธรรมชาติแล้ว มีความต้องการและมีเหตุผล” แต่ “มนุษย์มีความต้องการมากกว่าเหตุผล” ดังนั้น การใช้พลังกำลังจึงเป็นเครื่องมืออันเดียวที่จะควบคุมสิทธิของมนุษย์ตามธรรมชาติ มนุษย์ตามสภาพธรรมชาติ จึงมีแต่ความโหดร้ายทารุณ เห็นแก่ตัว เอาเปรียบผู้อื่น และเพื่อขจัดความชั่วร้ายดังกล่าว มนุษย์จึงสัญญาที่จะเข้ามาอยู่รวมกันในสังคมโดยละทิ้งสภาพธรรมชาติที่เลวร้ายเหล่านั้นเสีย

๒) กำเนิดแห่งรัฐ (Origin of the State) ในอรรถกถาสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าถึงการเกิดรัฐ การให้กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของมนุษย์ขึ้นเป็นครั้งแรกว่า

“...สัตว์เหล่านั้นได้ปรึกษากันแล้วตัดสินใจว่า อย่ากระนั้นเลย พวกเราควรมาแบ่งข้าวสาลี และปักปันเขตแดนกันเสียเถิด... ครั้นแล้ว สัตว์ทั้งหลายจึงแบ่งข้าวสาลี และปักปันเขตแดนกัน”

กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นหลักประกันของมนุษย์แต่ละครอบครัวว่า จะมีข้าวสาลี สำหรับบริโภค (ในที่ดินแปลงที่ตนครอบครอง) โดยไม่ถูกมนุษย์คนอื่นแย่งเอาข้าวสาลีไปกักตุนสะสมไว้กินคนเดียว และเมื่อมีข้อพิพาท เช่น ไปเก็บข้าวสาลีที่ขึ้นในแปลงผู้อื่น (เกิดการลักขโมย) จึงต้องมีการแต่งตั้งบุคคลขึ้นมาว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ตัดสินผู้ที่ควรตัดสินได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ

ฐานกำเนิดอำนาจรัฐจึงไม่ได้มาจากพระเจ้าหรือพระพรหม ตามความเชื่อในลัทธิเทวสิทธิของพวกพราหมณ์ แต่มาจากมนุษย์ด้วยกัน ที่ได้สถาปนาสถาบันอำนาจรัฐขึ้น และร่วมกันคัดเลือกผู้ปกครองรัฐให้มาทำหน้าที่ ตามพันธสัญญาประชาคม (Social Contract) ที่ได้รับมอบหมายจากผู้คนในสังคม^๕

เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันมากขึ้น มักเกิดปัญหาทางสังคม เหตุเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพและชีวิตของมนุษย์ในการอยู่รวมกัน การที่มนุษย์มีความจำเป็นต้องอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ต่อกัน มนุษย์จะต้องรู้ว่าตนมีสิทธิและหน้าที่อย่างใดบ้างต่อสังคม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมชุมชนทำให้มีการพัฒนาการของรัฐ ซึ่งพอที่จะประมวลมาได้ดังนี้^๖

๒.๑) การเหยียดผิวพรรณ (Apartheid) มีการดูถูกและการไม่เคารพสิทธิของกันและกัน จนทำให้ความดีงามร่วมกันหายไป มนุษย์เดิมมีปิตีเป็นภักษา (อาหาร) ต่อมาจึงมีความติดใจในรสของง้วนดิน จึงกินเข้าไปทำให้กายหยาบขึ้น จึงทำให้บางจำพวกผิวพรรณดีงาม บางจำพวกผิวพรรณงาม บางจำพวกผิวพรรณไม่งามจึงทำให้เกิดปัญหาข้อนี้ขึ้นจึงก่อให้เกิดมานะถือตัวขึ้นมา จากนั้นง้วนดินที่

^๕ฤทธิชัย แกมมณาค. รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา. ใน <http://www.learners.in.th/file/ganesh/aa.doc>

^๖พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดล ธิธมโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, หน้า ๔๐-๔๕.

เคยมีก็หายไป—เกิดมีสะเก็ดดินขึ้นแทน—ร่างกายก็หายบั้นอีกสะเก็ดดินก็หายไป—จึงเกิดเครื่องดินขึ้นมาแทน ร่างกายก็หายบั้นมีการดูถูกกันขึ้นอีก เครื่องดินก็หายไป ในที่สุดก็เกิดมีข้าวสาลีขึ้นมาแทน ซึ่งวิถีชีวิตช่วงนี้จะเป็นการหากินแบบสัตว์ทั่ว ๆ ไป คือไม่มีการสะสมอาหาร เมื่อมีความต้องการอาหารตอนเช้าก็ไปเก็บข้าวสาลีมากิน พอตกตอนเย็นก็ไปเก็บข้าวสาลีมากินใหม่ ณ จุดนี้เองจึงทำให้มนุษย์มีอวัยวะพิเศษปรากฏที่แตกต่างกัน กล่าวคือปรากฏว่ามีเพศชาย เพศหญิงขึ้นมา ต่างฝ่ายต่างเพ่งกัน ในที่สุดจึงเกิดการเสพเมถุนกันขึ้น

๒.๒) ผลประโยชน์ (Benefit) เมื่อมนุษย์มีความต้องการที่จะสะดวกสบาย หรือมีความเห็นแก่ตัวและมีความโลภเกิดขึ้น จึงคิดที่จะสะสมอาหารโดยการออกไปเพียงครั้งเดียวแต่เก็บข้าวสาลีมาทั้งตอนเช้าและเย็น จึงเป็นที่มาของผลประโยชน์ ซึ่งเรื่องของ “ผลประโยชน์” นี้เองนักวิชาการบางท่านที่มองพัฒนาการทางการเมืองว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจากผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันระหว่างชนชั้น นั้นมีแนวโน้มว่าจะตีความหมายของคำว่า “ชนชั้น” ในแง่เป็นสถานภาพทางเศรษฐกิจ และตีความหมายของคำว่า “ผลประโยชน์” ในแง่ที่เป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ” ในที่สุดก็มีการเอาอย่างและเกิดการแข่งขันกันขึ้นจากการที่ออกไปหาอาหารครั้งเดียวสามารถบริโภคได้ ๑ วันก็เป็น ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗ วันตามลำดับจนข้าวสาลีที่เกิดเป็นเองที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นสมบัติของส่วนรวม เมื่อมนุษย์ต้องการบริโภคจึงไปเก็บเอามากินตามความต้องการ ไม่มีการแย่งชิงกัน เมื่อมีบุคคลที่เก็บงำของส่วนกลางไว้ส่วนตนมากเกินไปจึงเกิดปัญหาขาดแคลน มนุษย์จึงมีพันธสัญญาต่อกันที่จะกำหนดเขตแดนพร้อมกับตกลงกันว่าผืนดินแห่งนี้เป็นของใครและมีการปักเขตแดนกันขึ้น

๓) **ผู้ปกครองรัฐ** ในอัครคัมภีร์สุตตันนี้ สามารถจำแนกระบบการเมือง และลักษณะของผู้ปกครองรัฐได้เป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ผู้ปกครองรัฐแบบ “มหาชนสมมติ” อันสอดคล้องกับลัทธิทางการเมืองแบบประชาธิปไตย หรือ โลกาธิปไตย ที่ยึดถือโลกเป็นใหญ่

(๒) ผู้ปกครองรัฐแบบ “กษัตริย์” อันสอดคล้องกับลัทธิทางการเมืองแบบ อัตตาธิปไตย ที่ยึดถือตนเป็นใหญ่

(๓) ผู้ปกครองรัฐแบบ “ราชา” อันสอดคล้องกับลัทธิทางการเมืองแบบธรรมาธิปไตย ที่ยึดถือธรรมเป็นใหญ่

๔) **การลักขโมย (Larceny)** เมื่อมนุษย์เริ่มการแบ่งเขตแดนกัน และมีการเพราะปลุกมีคนที่ขี้เกียจ เก็บงำของตนไว้แต่ลักขโมยของผู้อื่นเมื่อมีการจับตัวผู้กระทำความผิดได้ ก็มีการลงโทษ ซึ่งปัญหาทั้งหมดนี้หากแต่มนุษย์ทุกคนเข้าใจและเข้าถึงสภาวะของชีวิตที่จริงแล้ว ก็จะพบว่ามนุษย์ทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา ทั้งสิ้น

เมื่อมีการทำผิดกันซ้ำ ๆ ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะคอยจับคนผิดมาลงโทษ จึงทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนและมีมติที่จะสรรหาผู้ที่ทำหน้าที่แทนขึ้น

๕) **เป้าหมายแห่งรัฐ (State target)** เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในสังคม ประชาชนหวังความสันติสุขขึ้นในชุมชนจึงได้แต่งตั้งผู้ทำหน้าที่ในด้านการดูแลรักษาทรัพย์สินและพิจารณา ตำหนิ และขับไล่

^๗สิทธิพันธ์ พุทธทฺน, รศ., *แนวทางการศึกษารัฐศาสตร์*. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓). หน้า ๒๑.

บุคคลผู้ทำผิดก่อน หากมองในทัศนะปรัชญาการเมืองตะวันตกอย่างอริสโตเติล ถือว่า “รัฐ” เป็นสิ่งสูงสุดสำหรับสังคมมนุษย์ แม้ว่าเขาจะยอมรับว่ามีอย่างอื่นอีกนอกจากรัฐก็ตาม แต่เขาเห็นว่าสำหรับมนุษย์แล้วการรวมตัวกันขึ้นนั้น สิ่งสำคัญอันดับแรก คือครอบครัว หรือวงศ์ตระกูล ถัดมาจากนั้นก็หมู่บ้านแล้วรวมตัวกันจนเป็นรัฐ ขณะเดียวกันก็แบ่งปันข่าวสารให้ ในพระสูตรระบุเอาไว้ว่า

“วาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้นนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า ท่านผู้เจริญ บาปกรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือการถือเอาสิ่งที่ไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพุดเท็จจักปรากฏ การถือทัศนชาวจักปรากฏ ทางที่ดีพวกเรควรสมมติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ชั้ไล่ผู้ที่ควรชั้ไล่โดยชอบ พวกเรจักแบ่งปันข่าวสารให้แก่สัตว์ผู้หนึ่ง”

จะเห็นว่าการที่มหาชนได้ปรึกษาหารือกันนั้นแสวงหาเป้าหมายของรัฐ หรือสังคม หรือหน่วยงาน บุคคล คณะบุคคล หรือองค์กรที่จะมาจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการรวมตัวกันของครอบครัวและหมู่บ้านต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อคุณธรรมด้วยการมุ่งผลบั้นปลายเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ (absolute) และดำรงอยู่ได้อย่างพึ่งตัวเองได้โดยตลอด (self sufficiency) ซึ่งจุดประสงค์สุดท้ายของการสร้างรัฐตามพระสูตรนั้นมีเหตุผลอยู่ ๒ ประการคือผู้ปกครองชุมชนจะต้องมีหน้าที่ในการดูแลข่าวสารคือใครต้องการข่าวสาร ชัดตียะ(ผู้ปกครอง)ก็จะเป็นผู้อนุญาต หรือใครแอบขโมย ชัดตียะจะเป็นผู้จับกุมผู้นั้นมาลงโทษ ประการที่สองคือสร้างความสุข ความยินดีให้กับผู้อยู่ใต้ปกครองอันเนื่องมาจากการแก้ปัญหาข้อแรกได้สำเร็จ นี่คือวัตถุประสงค์เริ่มแรกของการสร้างระบบการปกครองของชุมชนโบราณ ในที่นี้คือการแต่งตั้งประมุข หรือผู้นำขึ้น

๖) **วิธีการสรรหา (Recruitment)** การเลือกผู้แทน หรือบุคคลผู้จัดการปัญหาในสมัยนั้น ใช้วิธีการสรรหาเพื่อแต่งตั้ง โดยเลือกเอาจากบุคคลผู้มีรูปร่างดี พละดีกรรมดี เข้าสู่ระบบ ดังข้อความในพระสูตรว่า

“ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปร่างงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงชั้ไล่ผู้ที่ควรชั้ไล่โดยชอบเถิดและพวกเราจักแบ่งปันข่าวสารให้แก่ท่าน”

๗) **องค์ประกอบแห่งรัฐ (State Organization)** รัฐตามแนวคิดปรัชญาการเมือง องค์ประกอบแห่งรัฐถือว่ามีความสำคัญอยู่มีใช่น้อย หากพิจารณา ถึงองค์ประกอบของรัฐ ตามคติของชาวตะวันตกจะพบคำว่า **รัฐ** หรือ **ประเทศ** นั้นมีอยู่ถึง ๔ ประการ คือ

๗.๑) ประชากร (Population)

๗.๒) ดินแดน (Territory)

๗.๓) รัฐบาล (Government)

๗.๔) อำนาจอธิปไตย (Sovereignty)

เมื่อพิจารณาตามองค์ประกอบแห่งรัฐจะเห็นว่ารัฐในอัครคัมภีร์พระสูตร เปรียบเทียบกับองค์ประกอบแห่งรัฐในทฤษฎีตะวันตก และพอจะประมวลได้ ดังนี้

๗.๑) ประชากร (Population) แม้ในอัครคัมภีร์จะไม่ได้ระบุจำนวนประชากรที่ชัดเจนว่ามีอยู่จำนวนเท่าใด แต่หากพิจารณาจาก ข้อความดังต่อไปนี้ คือ “สัตว์เหล่านั้น” “สัตว์ทั้งหลาย” “หมู่บ้าน” “นิคม” “พวกเรา” เป็นต้น ก็เห็นร่องรอยของการมีประชากรที่มีจำนวนมากอยู่ไม่น้อย ประชากรดังกล่าวนี้อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน

๗.๒) ดินแดน (Territory) ในพระสูตรไม่ได้ระบุสถานที่ หรือแผนที่ว่าคือจุดไหน ส่วนไหนของโลก หรือเป็นชมพูทวีปแต่อย่างใด เพียงแต่เรียกรวม ๆ ว่าโลกนี้เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ประชากรได้อพยพมาจากที่อื่น (พรหมโลก) แล้วเข้ามาตั้งถิ่นฐานขึ้นที่แน่นอน มีการสร้างบ้านเรือน นิคมขึ้นและที่สำคัญมีการปักเขตแดนพื้นที่การทำมาหากินกันอยู่

๗.๓) รัฐบาล (Government) คือผู้ได้รับมอบอำนาจในการบริหารจัดการบ้านเมือง ให้ความสงบเรียบร้อย ในพระสูตรได้ระบุชัดเจนว่ามีการสรรหาบุคคลผู้เป็นผู้นำ หรือต่อมาเรียกว่า กษัตริย์ หรือ มหาสมมต หรือ ราชา ขึ้นมาเพื่อปกครองคุ้มครองรักษาโดยประชาชนได้จ่ายภาษีที่เรียกว่าส่วนแบ่ง คือข้าวสาสาลีให้ ทั้งนี้รัฐบาลมีหน้าที่กำหนดนโยบายของรัฐและต้องดำเนินการให้เป็นผลสำเร็จตามนโยบายที่วางเอาไว้ รัฐบาลต้องสามารถปกครองดินแดนทุกส่วนของรัฐ อาณาเขต ประชาชนและรัฐบาลจะต้องมีความสัมพันธ์กันอย่าง แน่นแฟ้นความสัมพันธ์นั้นแต่ละรัฐจะแตกต่างกันไป มีลักษณะเฉพาะของตนเองซึ่งทำให้รัฐแต่ละรัฐไม่เหมือนกัน

๗.๓.๑) ที่มาของอำนาจ (Power) การได้มาซึ่งอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองแม้จะไม่มี การเลือกตั้ง หรือมีผู้สมัครรับเลือกตั้งที่สังกัดพรรคการเมือง เข้ามาเสนอตัวเพื่อทำงานให้กับสังคมก็ตาม แต่วิธีการสรรหาก็ก็น่าจะเป็นแนวทางที่ดีที่สุดของระบอบการเมืองการปกครองที่มีผู้คนอาศัยอยู่ จำนวนยังไม่มากเท่าใดนัก ดังปรากฏในพระสูตรว่า

“วาเสฏฐะและภราทวาชะ เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมต (แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำแรกว่า “มหาสมมต มหาสมมต” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ ๒ ว่า “กษัตริย์ กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า “ราชา ราชา” จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงกษัตริย์ขึ้นแก่ สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น”

๗.๓.๒) การใช้อำนาจ (Exercise of Power) การใช้อำนาจในระยะเริ่มต้นไม่มีอะไรยุ่งยากและซับซ้อนเพราะการบัญญัติกฎหมายหรือ **นิติบัญญัติ** มหาชนเป็นผู้ร่วมกันตราขึ้น ส่วนอำนาจทางการบริหาร และตุลาการเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ หรือผู้ที่มีมหาชนแต่งตั้ง ทั้งนี้เมื่อประชาชนพร้อมใจกันแต่งตั้งอำนาจหน้าที่ให้แล้วผู้ปกครองย่อมจะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด จึงทำให้เห็นถึงองค์ประกอบสำคัญของอำนาจหน้าที่ ๒ ประการ คือ ตำแหน่ง (Position) ที่ได้รับมอบหมาย และบทบาท (Role) ของบุคคลผู้ใช้อำนาจนั้น

๗.๔) อธิปไตย (Sovereignty) คือความเป็นใหญ่ในการจัดการบริหารบ้านเมือง เมื่อประชาชนแต่งตั้งขึ้นให้อยู่ในตำแหน่งก็ย่อมจะมอบอำนาจและสิทธิ์บางส่วนให้กับผู้นำแม้ผู้นำ หรือ กษัตริย์ ในยุคแรกจะไม่มีชัดเจนเท่าปัจจุบัน แต่รัฐบาลก็มีเสถียรภาพอยู่มากมิใช่น้อยหากจะว่าไปแล้ว อำนาจอธิปไตยหรือรัฐบาล แม้กระทั่งความหมายของรัฐ พระพุทธเจ้าไม่ได้มองเป็นประเด็นสำคัญ พระพุทธองค์มิได้ตรัสความหมายของรัฐเอาไว้โดยตรง แต่เท่าที่ได้ประมวลจากบริบทของคำสอน โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการเมือง ทำให้พอสรุปได้ว่า “รัฐ” ในทัศนะของ

พระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นอะไรมากกว่าสถานที่ค้นหาสัจจะธรรมและการอยู่ดีกินดีของประชาชน ทั้งนี้พระพุทธเจ้าทรงมุ่งถึงเป้าหมายทางสังคมเป็นสำคัญมากกว่ารูปแบบของรัฐหรือการปกครอง

เราจะเห็นได้ว่า รัฐตามแนวพระสูตรนี้ไม่ใช่รัฐแบบเทวสิทธิ์ ซึ่งถือว่าอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากเทวะหรือพระเจ้า แต่ผู้ปกครองมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ ผู้ใช้ธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของประชาชนอยู่ เพราะในระบบนี้ประชาชนมิได้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองอย่างสิ้นเชิงดังเช่นในปรัชญาการเมืองของ โทมัส ฮอบส์ ซึ่งถือว่าประชาชนทำสัญญากันเองแล้วยกอำนาจให้แก่ผู้ปกครองโดยที่ผู้ปกครองมิใช่คู่สัญญา ในกรณีอัครคัมภีร์สูตรประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจให้ผู้ปกครองก็จริง แต่ก็มีพันธะสัญญาว่าผู้ปกครองจะต้องปกครองโดยธรรมและประชาชนจะแบ่งผลประโยชน์ให้

๘) รูปแบบแห่งรัฐ (Forms of States) ในพระสูตรไม่ได้ระบุรูปแบบของรัฐเอาไว้ว่าเป็นแบบไหน หากแต่ระบุถึงความเป็นมาโดยภาพรวมของรัฐเท่านั้น เมื่อจะอนุมานหรือเทียบเคียงได้ ดังนี้

ก. รัฐเดี่ยว เป็นการปกครองที่มีผู้นำสูงสุดอยู่ที่พระมหากษัตริย์หรือรัฐบาลกลาง โดยมีเสนาอำมาตย์และบุโรหิตเป็นผู้คอยช่วยเหลือในการบริหารบ้านเมืองเป็นลำดับชั้นลงมา

ข. ระบอบราชาธิปไตย ผู้นำในยุคหนึ่งสมัยนั้นมีผู้นำที่เรียกว่าราชา ที่มีการสืบทอดอำนาจทางการเมืองโดยกลุ่มคนในวรรณะเดียวกัน หรือครอบครัวเดียวกัน

๔.๒.๕ ระบบกฎหมาย และการลงโทษ

โทษหรืออาญานั้นในพระสูตรได้ทำเป็นขั้นเป็นตอนจากโทษเบาหรือลหุโทษ ก่อนแล้วเพิ่มเป็นโทษหนักขึ้น ๆ เป็นครุโทษตามลำดับ เมื่อมีการจับตัวผู้กระทำความผิดได้ ก็มีการลงโทษ การจับกุมและการลงโทษในครั้งนั้นไม่มีกระบวนการที่ซับซ้อน แต่เป็นการจับและพิจารณาโดยชุมชนที่ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งมีลำดับถึง ๓ ขั้นตอนด้วยกันคือ **ครั้งที่หนึ่ง** ตักเตือน สั่งสอนก่อน **ครั้งที่สอง** เรียกรวมมาทำทัณฑ์บน **ครั้งที่สาม** ลงทัณฑ์ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นมติของชุมชนที่ใช้ร่วมกันจึงเป็นการลงโทษตามความผิด การลงโทษครั้งที่ ๑,๒ เป็นลหุโทษ ส่วนครั้งที่ ๓ เป็นครุโทษที่มีความชัดเจนในวิธีการ ดังคำกล่าวในพระสูตรว่า

“แม้ครั้งที่ ๓ คนทั้งหลายได้จับเขาแล้วกล่าวว่า คุณ คุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนตนไว้แล้วถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภคคุณอย่าได้ทำอย่างนี้อีก คนเหล่านี้ใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้างทำร้าย วาเสฏฐะและภราทวาทะ ในเพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ปรากฏการครหาจึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทัศนทาวุขจึงปรากฏ”

กล่าวโดยสรุป รัฐในอัครคัมภีร์สูตร เป็นสูตรที่ว่าด้วยการกำเนิดแห่งรัฐที่พระพุทธเจ้าทรงได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นและพัฒนาการ จากสัตว์ผู้ประเสริฐจากอภัสสรพรหมสู่สามัญด้วยกระบวนการของการกระทำที่ล่องผิดล่องถูกด้วยอำนาจของกิเลสในที่สุดก็พัฒนาเป็นบ้านเรือน ชุมชน เมือง จนมีรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชและที่สำคัญมีระบบกฎหมายและการลงโทษที่เหมาะสมสำหรับคนที่มีจำนวนน้อย และพระสูตรนี้เองเป็นการล้มล้างความเชื่อในระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ที่มีมาก่อนพระพุทธเจ้าถึงพันปี

๔.๓ หลักการปกครองตามแนวจักรกวัตติสูตร

๔.๓.๑ ความเป็นมาของจักรกวัตติสูตร^๔

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นครมาตุลา แคว้นมคธ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ฟังตนฟังธรรมและเจริญสติปัญญา ๔ แล้วตรัสเล่าเรื่องรัตนะ ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัพพเนมิ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว

พระเจ้าทัพพเนมิตรัสสั่งบุรุษคนหนึ่งให้คอยดูว่า จักรแก้วเคลื่อนจากฐานเมื่อไรให้มาบอกเมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่ บุรุษนั้นก็ไปกราบทูล พระองค์จึงตรัสเรียกพระราชบุตรองค์ใหญ่ มอบราชสมบัติให้แล้วปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงผ้ากาสาเย (ผ้าย้อมฝาด) ออกผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกผนวชเป็นราชฤๅษีได้ ๗ วัน จักรแก้วก็อันตรธานหายไป พระราชา (พระองค์ใหม่) ก็ทรงเสียดพระราชาหฤทัย เข้าไปเฝ้าพระราชฤๅษี เล่าความถวาย พระราชาฤๅษีก็ตรัสพลอบว่า จักรแก้วเป็นของให้กันไม่ได้และทรงแนะนำให้บำเพ็ญจักรกวัตติสูตร คือข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิมีฐานะอยู่ที่เมื่อปฏิบัติแล้ว จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีกำลังพัน มีกมฺสมบุรณด้วยอาการทั้งปวงจักปรากฏขึ้นแก่พระราชา ผู้รักษาอุโบสถ ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ผู้ขึ้นสู่ชั้นบนปราสาท กราบทูลถามว่า วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไร ตรัสตอบว่า “ ให้อารักขาเป็นธรรมแก่ ๑) พลกาย หรือ กองทหารที่อยู่ใกล้ชิด ๒) กษัตริย์ ๓) ผู้ติดตาม ๔) พรหมณ์คฤหบดี ๕) ชาวนิคมชนบท ๖) สมณพรหมณ์ ๗) เนื้อและนก ๘) ชัดขวางผู้ทำการที่ไม่เป็นธรรม ๙) เพิ่มให้ทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ ๑๐) เข้าไปหาสมณพรหมณ์แล้วถามปัญหา

เมื่อพระราชา (ผู้เป็นราชบุตร) กระทำตาม จักรแก้วก็ปรากฏขึ้นตามที่ พระราชาฤๅษีทรงกล่าวไว้ พระราชาจึงทรงถือเต้าน้ำด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงหมุนจักรแก้วไปด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา รับสั่งว่า จักรแก้วอันเจริญงอกงามไปเกิดจะมีชัยเถิด แล้วยกกองทัพเมืองคีตติดตามไปทั้งสี่ทิศจนจดสมุทร สั่งสอนพระราชาในทิศนั้นให้ตั้งอยู่ในศีลห้า แล้วมอบให้ครอบครองสมบัติต่อไปตามเดิม

พระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์ที่ ๒-๓-๔-๕-๖ และที่ ๗ ก็เป็นอย่างนี้พระเจ้าจักรพรรดิที่ ๗ เมื่อออกผนวช และมอบพระราชาสมบัติแก่พระราชโอรสแล้ว จักรแก้วก็อันตรธานหายไป พระอำมาตย์ราชบริพารก็ถวายคำแนะนำเรื่องวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ

ความผิดพลาดสมัยพระราชาองค์ที่ ๘ พระราชาสดับแล้ว ก็ทรงจัดการรักษาคุ้มครองอันเป็นธรรม แต่ไม่พระราชทานทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ ความยากจนก็ไพบูลย์ เมื่อความยากจนไพบูลย์ คนก็ลักทรัพย์ของผู้อื่น ราชบุรุษจับได้ก็นำมาถวายให้ทรงจัดการ เมื่อทรงได้สวนได้ความเป็นสัตย์ และทราบเพราะไม่มีอาชีพ ก็พระราชทานทรัพย์ให้ไปเลี้ยงตนเลี้ยงมารดาบิดา บุตรภรรยาประกอบการทำงานและบำรุงสมณพรหมณ์ ต่อมามีคนลักทรัพย์ของผู้อื่นและถูกจับได้อีก ทรงได้สวนได้ความเป็นสัตย์อย่างเดิม ก็พระราชทานทรัพย์อีกข่าวก็ลือกันไปว่า ถ้าใครลักทรัพย์ก็จะได้พระราชทานทรัพย์ คนก็ปรารถนาจะลักทรัพย์มากขึ้น

ต่อมา ราชบุรุษจับคนลักทรัพย์ได้อีก แต่คราวขึ้นพระราชาทรงเกรงว่า ถ้าพระราชทานทรัพย์การลักทรัพย์ก็จักเพิ่มขึ้น จึงตรัสสั่งให้มัด โคนศีระชะ พาตระเวนไปตามถนนหนทาง ด้วยบันฑะวะเสียงกร้าว นำออกทางประตูพระนครด้านใต้ ปราบกันอย่างถอนราก ตัดศีระชะเสีย

^๔ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๘๐-๑๑๐ / ๕๘-๘๒.

เมื่อมนุษย์ได้ทราบข่าว ก็พากันสร้างศัสตราอันคมขึ้น และคิดว่าถ้าลัทธิพรหฺมใดก็จะต้องตัดศีรษะเจ้าทรัพย์บ้าง จึงเกิดการปล้นหมู่บ้านนิคมนครและการปล้นในหนทาง

จากการที่ไม่ให้ทรัพย์แก่ผู้ไร้อำนาจ ก็มากด้วยความยากจน มากด้วยการ ลักทรัพย์ มากด้วยการใช้ศัสตรา มากด้วยการพุดตบ อายุและผิวพรรณของสัตว์ทั้งหลายก็เสื่อมลง คือมนุษย์มีอายุ ๘ หมื่นปี บุตรมีอายุเพียง ๔ หมื่นปีและลดลงเรื่อยๆ ในเมื่อความชั่วเกิดมากขึ้น เช่น การพุดเท็จ อย่างจงใจ การพุดส่อเสียด และการพุดเพื่อเจ้อ เมื่ออายุลดลงมาถึง ๒,๕๐๐ มากไปด้วยธรรม ๒ อย่าง คือ โลกอยากได้ของเขา และพยายามบ่งร้ายเขา เมื่ออายุลดลงมาถึง ๑ พันปี มากไปด้วย มิฉลาดิถี ความเห็นผิดจากคลองธรรม เมื่ออายุลดลงมาถึง ๕๐๐ ปี มากไปด้วยธรรม ๓ อย่าง คือ ๑. ความกำหนดที่ผิดธรรม (อหัมมราคะ) ๒. ความโลภรุนแรง (วิสมโลภะ) ๓. ธรรมะที่ผิด (อรรถกถาอธิบายว่า ความกำหนดพอใจผิดปกติ เช่น ชายในชาย หญิงในหญิง) เมื่ออายุลดลงมาถึง ๒๕๐ ปี มากไปด้วยธรรม คือการไม่ปฏิบัติในมารดา บิดาในสมณะ ในพราหมณ์ การไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล เมื่อเสื่อมลงอย่างนี้ทั้งอายุและผิวพรรณ มนุษย์มีอายุ ๒๕๐ ปี บุตรก็มีอายุเพียง ๑๐๐ ปี

ในสมัยที่บุตรของมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี หญิงสาวอายุ ๕ ปี ก็มีสามีได้รสเหล่านี้จะอันตรายกันไป คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย รสเค็ม เมล็ดพืช ชื่อทุรสุกะ จะเป็นโทษอันเล็ดเสมียนหนึ่งชั่วสูกแห่งชั่วสาสและเนื้อสัตว์เป็นโทษอันเล็ดในสมัยนี้ หมายถึงของเลวสมัยนี้กลายเป็นของดีในสมัยที่เสื่อม กุศลกัมมผล หมายถึง ของเลวสมัยนี้กลายเป็นของดีในสมัยเสื่อม กุศลกัมมผล (ทางแห่งกุศล) ๑๐ ประการ จะอันตราย อกุศลกัมมผล (ทางแห่งอกุศล) ๑๐ ประการจะรุ่งเรืองยิ่ง แม้คำ ว่ากุศลก็ไม่มี ผู้ทำกุศลจะมีแต่ที่ไหน การไม่ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ในสมณะในพราหมณ์ การไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล จะได้รับการบูชา สรรเสริญ ซึ่งตรงกันข้ามกับปัจจุบันนี้; จะไม่มีคำว่า มารดา, น้ำ, บิดา, ป้า, อา, ภริยาของอาจารย์, ภริยาของครู. โลกจะเจือปนกันเหมือนสัตว์ เช่น แพะ ไก่ สุกร; จักมีอาชชาติ, พยาบาท, มุ่งร้ายกัน, คิดฆ่ากันอย่างรุนแรง, แม่คิดต่อลูก ลูกคิดต่อแม่, พ่อคิดต่อลูก ลูกคิดต่อพ่อ, พี่ชายคิดต่อน้องหญิง น้องหญิงคิดต่อพี่ชาย. จะเกิดมีสัตว์อันตราย ๒ คือ ๑) กบปี่ ที่อยู่ในระหว่างศัสตรา ๗ วัน ๒) คำว่า สัตว์อันตรายกบปี่ อรรถกถาอธิบายว่า อันตรายกบปี่ที่พินาศในระหว่าง คือโลกยังไม่ถึง สังวัฏฏ์กบปี่ ก็พินาศด้วยศัสตราเสียในระหว่างอันตรายกบปี่มี ๓ อย่าง คือ ทุพภิกขอันตรายกบปี่ กบปี่พินาศในระหว่างเพราะอดอาหาร โรคอันตรายกบปี่ กบปี่พินาศในระหว่างเพราะโรค สัตว์อันตรายกบปี่ กบปี่พินาศ ในระหว่างศัสตรา เป็นผลแห่งกรรมชั่วของมนุษย์คือถ้าโลกมาก ก็พินาศเพราะอดอาหาร ถ้าหลงมาก ก็พินาศเพราะโรค และถ้าโทสะมาก ก็พินาศเพราะศัสตรา คนทั้งหลายจะมีความสำคัญในกันและกันว่าเป็นเนื้อ (มิกสัญญญา) จะมีศัสตราอันคมเกิดขึ้นในมือ ฆ่ากันและกันด้วยสำคัญว่าเนื้อ

แต่มีบุคคลบางจำพวกหลบไปอยู่ในป่าดง พงษ์ภู กินเหง้าไม้ ผลไม้ในป่า เมื่อพ้น ๗ วันแล้ว ออกมาก็ดีใจว่าเรงที่รอดชีวิต จึงตั้งใจทำกุศลกรรม ละเว้นการฆ่าสัตว์ และบำเพ็ญกุศลกรรม ละเว้นอกุศลกรรมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อายุก็ยืนขึ้นเรื่อยๆ จนถึง ๘ หมื่นปี

เมื่อมนุษย์มีอายุยืน ๘ หมื่นปีนั้น หญิงสาวอายุ ๕ พันปี จึงมีสามีได้ มนุษย์จะมีโรคเพียง ๓ อย่าง คือ ๑) ความปรารถนา (อยากอาหาร) ๒) ความไม่อยากกินอาหาร (เกียจคร้านอยากนอน) ๓) ความแก่ ชมพูทวีปนี้จะมั่งคั่งรุ่งเรือง มีคามนิคมราชธานีที่ใกล้เคียงกัน เต็มไปด้วยมนุษย์. กรุงพาราณสี จะเป็นราชธานีนามว่า เกตุมตี อันมั่งคั่ง มีคนมากมาย อาหาร หาง่าย จักมีพระเจ้าจักรพรรดิพระ

นามว่าสังขะ เป็นพระราชอาชญาผู้ปกครองโดยธรรม มีชัยชนะจบ ๔ ทิศ ปกครองชนบทถาวรสมบูรณ์ด้วย
รัตนะทั้งเจ็ด

และเมื่อมนุษย์มีอายุยืน ๘ หมื่นปีนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย จักบังเกิดใน
โลกเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชา (ความรู้) จรณะ (ความประพฤติ) เป็นต้น
แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย พร้อมทั้งอรรถะพยัญชนะ บริหารภิกษุสงฆ์มี
พันเป็นอเนกเช่นเดียวกับที่เราบริหารภิกษุสงฆ์มีร้อยเป็นอเนก

จักรพรรดิจักให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะให้สร้างขึ้น ครอบครอง แจกจ่ายทาน
และออกผนวชในสำนักพระเมตไตรยพุทธเจ้า ในไม่ช้าก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอด
เยี่ยมด้วยความรู้อย่างด้วยพระองค์เอง

ครั้นแล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายฟังตน ฟังธรรม เจริญสติปฏิฐาน ๔ และสอนให้
ท่องเที่ยวไปในโคจรของบิดา (ดำเนินตามพระองค์) ก็จักเจริญด้วยอายุ วรรณะ (ผิวพรรณ) สุข โภคะ
(ทรัพย์สินสมบัติ) และพละ (กำลัง)

๑. ทรงแสดงการเจริญอุทเทิบาท (คุณให้บรรลุความสำเร็จ) ๔ ปราการ ว่าเป็นเหตุให้ดำรง
อยู่ได้ตลอดกับปีหรือว่ากับปี

๒. ทรงแสดงการมีศีล สำรวมในปาฏิโมกข์ (ศีลที่เป็นประธาน) ว่าเป็นเหตุให้มีวรรณะ

๓. ทรงแสดงการเจริญอานาปานัสสีย์ ว่าเป็นเหตุให้มีสุข

๔. ทรงแสดงการเจริญพรหมวิหาร ๔ ว่าเป็นเหตุให้มีโภคะ (ทรัพย์สินสมบัติ)

๕. ทรงแสดงการทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นเพราะสมาธิ ปัญญาวิมุตติ คือ ความ
หลุดพ้นเพราะปัญญา อันไม่มีอาสวะอยู่ในปัจจุบัน ว่าเป็นเหตุให้มีพละ (กำลัง)
ตรัสในที่สุดว่า ไม่ทรงเห็นกำลังอย่างอื่นสักอย่างหนึ่งที่ครอบงำได้ยากเท่ากำลังของมาร
เพราะสมาทานกุศลธรรม บุญก็จะเจริญยิ่ง

๔.๓.๒ ผู้ปกครองแบบธรรมราชา

ธรรมราชา คือ พระราชาผู้ทรงธรรม ในจกัถวัตตีสสูตร ได้กล่าวถึง พระราชาผู้ทรงธรรมไว้
ว่า การปฏิบัติตนอยู่ในศีล ๕ และพระจริยาที่พระจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ หรือหน้าที่ของ
นักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร^๙ ดังนี้คือ

๑. ธรรมาธิปไตย หมายถึง การยึดธรรมเป็นเป็นหลักในการปกครอง

๒. มา อธรรมการ หมายถึง การจัดการป้องกัน แก้ไข มิให้มีการกระทำความผิดชั่วร้าย
เดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

๓. ธนานุปะทาน หมายถึง การแบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสน
ยากไร้ในบ้านเมือง

๔. สมณพรหมณปริปุจจา หมายถึง การให้คำปรึกษา การสอบถามปัญหา กับสมณ
พราหมณ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดี

^๙พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙.
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๐-๒๐๒.

อันชั่วประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ ปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย

หลักจักรวรรดิวัตร ทั้ง ๔ ประการนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๐} ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า

๑. หลักธรรมาธิปไตย เป็นการยึดถือธรรมเป็นใหญ่ คือถือหลักการ กฎกติกา กฎหมาย ถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล ประโยชน์สุขที่แท้ เป็นใหญ่ เป็นเกณฑ์ และเป็นมาตรฐาน เมื่อถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เห็นแก่ธรรม เห็นแก่ความจริง ความถูกต้อง ดีงาม และยึดถือหลักการ กฎกติกา รวมทั้งกฎหมาย ก็ไม่เอนเอียงไปข้างไหน ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่พรรคพวก ไม่เห็นแก่คะแนนนิยม เป็นต้น และจะมีความชัดเจนในการทำงาน

๒. มา อธรรมการ หรือ ธรรมการึกษา คืออารักขาที่เป็นธรรม โดยเห็นว่า มีคนกลุ่มใด ประเภทไหนบ้างที่ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องเอาใจใส่ให้การคุ้มครองปกป้องรักษา เช่น อาจจะแยกเป็นข้าราชการประจำ ข้าราชการการเมือง ข้าราชการทหาร ข้าราชการพลเรือน ชาวบ้านทั่วไป คนที่ประกอบอาชีพ ผู้ทรงศิลาวิทยา พ่อค้าวานิช สมณพราหมณ์ ชาวชนบท ตลอดจนคนที่อยู่ชายแดน และสัตว์บกสัตว์บินและสัตว์น้ำ นอกจากจะคุ้มครองรักษาประชาชนไม่ได้ ให้ความเป็นธรรม ให้โอกาสแก่ความเจริญงอกงามของชีวิตและสังคมไม่ได้ งานการเมืองการปกครองก็เรียกได้ว่าล้มเหลว เพราะว่าหลักธรรมข้อนี้ เป็นหลักพื้นฐานในการสร้างโอกาสให้แก่ชีวิตและสังคมที่จะก้าวหน้าไปสู่จุดหมายนั้นๆ นอกจากส่งเสริมคุ้มครองป้องกันแล้ว ก็จะต้องระวัง ปรามปราม แก้ไขปัญหาต่างๆ ไม่ให้มีสิ่งที่จะมาขัดขวางไม่ให้ประชาชนอยู่ดีมีสุข คือการกระทำทั้งหลายที่ไม่ชอบธรรม ที่ทำให้เกิดความเดือดร้อน ที่เป็นผลเสียแก่ชีวิตและสังคม ที่เรียกว่า อธรรมการนิเสธนา แปลว่าแก้ไขป้องกัน กำราบปรามการกระทำที่ไม่เป็นธรรม และไม่ชอบธรรม ตั้งแต่โจรผู้ร้าย อาชญากรรม ความอยุติธรรมทุกรูปแบบในสังคม ตลอดจนสิ่งที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทางจิตใจ และความเสื่อมถอยทางปัญญา

๓. ธนานุประทาน ถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งทางธรรมถือว่าเป็นเรื่องสำคัญขั้นพื้นฐานที่เรียกว่าปัจจัย การคุ้มครองรักษาประชาชน และการที่จะป้องกันไม่ให้มีการกระทำชั่วร้ายหรือความไม่ชอบธรรมในสังคมนั้น จะเดินหน้าไปได้อย่างไร ถ้าขาดความเพียงพอทางด้านเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน เพราะฉะนั้นหลักการนี้มีไว้เพื่อให้พยายามจัดดำเนินการไม่ใช้มีคนยากไร้ ดังนั้นจะต้องมีการจัดสรรปันทรัพย์ ให้แก่คนยากไร้ ผู้ไม่มีเงินทอง ให้คนที่ยากจนขัดสน ได้รับการเอาใจใส่ ให้มีทางทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นอยู่ได้

การส่งเสริมให้คนร่ำรวย จะกลายเป็นภัยอันตราย ถ้าสังคมไม่เอาใจใส่คนที่ยากไร้ขาดแคลน แต่ในทางตรงข้าม ถ้าเราเอาใจใส่คนยากไร้ขาดแคลน ให้ได้รับความเกื้อหนุนมีทางเป็นอยู่และพึ่งตัวได้ การที่จะส่งเสริมความร่ำรวยมั่งคั่งในทางที่จะเพิ่มความหมุ่นเวียนของทรัพย์ ก็จะกลายเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น แต่ก็ต้องอยู่ในหลักการ คือ เข้าใจความหมายของความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุ ซึ่งถือว่า ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุนี้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนความก้าวหน้าที่ดีงามและการสร้างสรรค์ แต่ไม่ใช่เป็นจุดหมาย ดังนั้น การจัดสรรแบ่งปันทรัพย์ให้กับ

^{๑๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). รัฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน จริยธรรมนักรการเมือง. ใน <http://www.budpage.com/political.pdf> หน้า ๑๑๙-๑๒๗.

คนที่ยากไร้ขาดแคลน หรือพยายามจัดดำเนินการไม่ให้มีคนที่ยากไร้ขาดแคลน ให้ประชาชนมีปัจจัยอุดหนุนทางวัตถุเพียงพอที่จะเป็นฐานให้ก้าวขึ้นสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไปของชีวิตและสังคม

อย่างไรก็ตาม **ปรีชา ช่างขวัญยืน**^{๑๑} ได้กล่าวถึงจกัวัตตีสูตราว่า ในพระสูตรได้เน้นข้อ ๓ คือ การแบ่งปันทรัพย์ให้แก่ผู้ยากไร้ โดยได้กล่าวถึงการละเว้นธรรมข้อนี้ว่า จะนำไปสู่ความยุ่งยากและการประพฤติดละเมิดธรรมข้ออื่น อันทำให้เกิดความยุ่งยากแก่การปกครอง กล่าวคือ เมื่อพระราชาทรงใช้อำนาจคุ้มครองรักษาทรัพย์ แต่ปล่อยให้คนจนอดอยาก คนจนก็กลายเป็นขโมย ครั้นพระราชาทรงว่า ทำไมจึงขโมย ขโมยนั้นก็ได้รับการว่าไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ พระราชาก็พระราชทานทรัพย์ให้ ครั้นคนทั้งหลายทราบว่าขโมยได้รับพระราชทานทรัพย์ก็พากันเป็นขโมย พระราชาจึงใช้วิธีตรงกันข้ามคือ ประหารชีวิตขโมย ขโมยก็ใช้วิธีเดียวกันนั้นกับเข้าทรัพย์ เพราะกลัวโทษประหารชีวิต ครั้งถูกจับได้ก็โกหกและใส่ความผู้อื่นเพื่อเอาตัวรอด ยิ่งกว่านั้นความยากจนยังอาจก่อให้เกิดคำพูดที่ไม่ไพเราะ การประพฤติดผิดในกาม และมีฉันทิฐิต่างๆ ศีลธรรมก็เสื่อมลงเพราะความยากจน

คำสอนในจกัวัตตีสูตรา^{๑๒} แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรองค์ทรงเห็นว่า ลำพังการรักษาความสงบของสังคมอันเป็นหน้าที่ของมหาชนสมมติซึ่งปรากฏในอัครัญญสูตรนั้นไม่เพียงพอ เพราะในที่สุดจะรักษาความสงบนั้นไว้ไม่ได้ ต้องทำหน้าที่ทำนุบำรุงประชาชนมิให้อดอยาก เรื่องการเลี้ยงชีพหรือเศรษฐกิจเป็นเรื่องหลักที่ผู้ปกครองจะต้องจัดการให้ดี หากทำเรื่องนี้ไม่ดีแล้ว ศีลธรรมซึ่งเป็นหลักสำคัญแห่งชีวิตของมนุษย์ก็จะพลอยเสื่อมสลายไปด้วย กล่าวคือ เศรษฐกิจไม่ใช่จุดหมายที่สูงสุดของชีวิต ศีลธรรมเป็นจุดหมาย แต่ถ้าขาดการจัดการทางเศรษฐกิจที่ดีแล้ว รัฐก็พาคนไปถึงจุดหมายของชีวิตไม่ได้ นั่นคือพระพุทธรองค์ทรงเล็งเห็นความสัมพันธ์ระหว่าง เศรษฐกิจ การเมืองและศีลธรรม

ในจกัวัตตีสูตรา ได้กล่าวถึงการสงเคราะห์ของธรรมราชาที่มีต่อผู้ใต้การปกครอง ที่เรียกว่า ธรรมการรักษารณคูปติ^{๑๒} หมายถึง การจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่บุคคลดังต่อไปนี้

๑. อันโตชน หมายถึง การสงเคราะห์ชนภายในราชสำนัก อันได้แก่ พระมเหสี โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบริ้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน

๒. พลกาย หมายถึง การสงเคราะห์แก่กองทัพ คือ ข้าราชการฝ่ายทหาร

๓. ขัตติยะ หมายถึง การสงเคราะห์แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชานุภาพ เจ้าเมืองชั้น ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย หรือข้าราชการฝ่ายปกครอง

๔. อนุนนต์ หมายถึง การสงเคราะห์แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด

๕. พรหมณคฤหบดี หมายถึง การสงเคราะห์แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าหน้าที่สั่งสอน พ่อค้า เจ้าไร่นา คือ ผู้ประกอบอาชีพวิชาการ หมอ พ่อค้า และเกษตรกร ด้วยการช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ เป็นต้น

^{๑๑}ปรีชา ช่างขวัญยืน. วรรณคดีทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. หน้า ๗๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙๙.

๖. นิคมชนบท หมายถึง การสงเคราะห์แก่ชาวนิคมชนบท คือ ราษฎรที่พึ่งพาท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง

๗. สมณพราหมณ์ หมายถึง การสงเคราะห์แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม

๘. มิคปักษี หมายถึง การสงเคราะห์แก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

ผู้ปกครองหรือพระราชผู้ทรงธรรมนี้ หากพึงธรรม หรือเป็นผู้ปกครองหรือพระราชที่ดี จะประกอบไปด้วย รัตนะ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว

๔.๓.๓ ธรรมรัฐ (Good Governance)

พระครูโสภณปริยัติสุธี^{๑๓} ได้กล่าวถึงธรรมรัฐ (Good Governance) ใน จักรวัตติสูตรไว้อย่างน่าสนใจว่า

๑) การสร้างธรรมบารมี การใช้หลักธรรมในการปกครองประเทศนั้นเป็นการถ่ายทอดคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวผู้นำสู่วิธีการบริหารจัดการประเทศนั้นทางพระพุทธศาสนาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บารมี และคงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าเรื่องของบารมี (Charisma) มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไม่น้อยกับการเมืองซึ่งเป็นเรื่องของอำนาจ นักการเมืองบางคนไม่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญด้วยเหตุผลว่าบารมียังไม่ถึง แม้นักวิชาการอย่าง แมกซ์ เวเบอร์ ก็ให้ความสำคัญกับเรื่องของบารมี บารมีเป็นแหล่งที่มาของลัทธิอำนาจ หรือ อำนาจ (Authority) อย่างหนึ่งและบารมีทำให้เกิดผู้นำขึ้นประเภทหนึ่งคือ ผู้นำเชิงบารมี (Charismatic Leader) พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเรื่องบารมีโดยถือธรรมสำหรับผู้ที่จะบรรลุจุดหมายสูงสุด คือบำเพ็ญทศบารมี หรือ บารมี ๓๐ ทศ

๒) ผู้นำด้วยธรรมบารมี การชนะที่ยิ่งใหญ่มิใช่ด้วยกำลังอาวุธ และกองทหารที่เข้มแข็ง แต่เป็นการใช้ธรรม หรือคุณธรรมเข้าไปชนะจิตใจของผู้ครองนครอื่น ๆ เป็นการชนะอย่างเด็ดขาด ผู้แพ้ก็น่ากลับมามาสู่เพื่อเข้าแย่งชิงอำนาจกลับคืนไปอีก

ซึ่งการปกครองแบบนี้ จึงมีจุดเด่นอยู่ที่ การถือธรรมเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองและการปกครอง รวมทั้งการใช้ความถูกต้องในการบริหารตน คนอื่นและบริหารงานตามความเหมาะสมแห่งสมณะหรือภาวะของแต่ละบุคคลในสังคม แนวความคิดที่เกิดขึ้นเพื่อปฏิรูปและปฏิวัติแนวความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์และความเชื่อดั้งเดิมที่ผิดพลาด เพื่อส่งเสริมลัทธิเสรีภาพอิสรภาพทางปัญญาและชีวิตของมนุษย์ในสังคมอย่างแท้จริง

๔.๓.๔ การบั่นทอนพระราชอำนาจ^{๑๔}

การประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาโดยไม่ขาดสายจากพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหณมิปฐมกษัตริย์ผ่านมาสู่ลูกหลานถึงรุ่นที่ ๗ พระเจ้าจักรพรรดิก็ทรงทำตามราชประเพณีคือการประพฤติธรรม แต่พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๘ ทรงละเลยและบกพร่องต่อแนวทางประพฤติและหน้าที่จึงทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ดังนี้

^{๑๓}พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรรณ ธีระมโฆ), ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๔}พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรรณ ธีระมโฆ), ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, หน้า ๕๔-๕๗.

๑. ขาดการเอาใจใส่ในราชกิจ จักรแก้วหายไป จักรพรรดิองค์ที่ ๘ ก็ไม่ใส่พระทัยและยังคงปกครองตามมติ (ความคิด) ของพระองค์เอง ประชาชนก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อนเหมือนกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพตจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ

๒. ขาดการสงเคราะห์ที่ดี ทรงแก้ปัญหาด้วยการถามข้าราชการ ข้าราชการบริหาร โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี แล้วจึงปฏิบัติตาม และทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์จึงเกิดความขัดสนขึ้น และมีการขโมยเกิดขึ้นอีก

๓. เกิดการลักขโมย เมื่อจับคนขโมยทรัพย์สินได้ จึงตรัสถามได้ความว่าขโมยจริงเพราะไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ จึงพระราชทานทรัพย์ให้แล้วกำชับว่า ให้เลี้ยงชีพ เลี้ยงบิดามารดา บุตรธิดา ประกอบอาชีพด้วยทรัพย์นี้เถิด จึงมีผู้คนพากันลักขโมยเพราะคิดว่าเป็นการร่ำรวยทางลัดดีกว่าไปประกอบอาชีพอย่างอื่น ในเรื่องดังกล่าวนี้ทำให้เกิดปัญหาลูกกลามใหญ่โตขึ้นมา

๔. เกิดการปล้นฆ่า พระองค์ทรงดำริว่า ถ้าให้ทรัพย์แก่คนที่ขโมยทรัพย์ผู้อื่นแล้ว อทินนาทาน จักแพร่หลายด้วยประการอย่างนี้ ทางที่ดีเราควรให้คนตัวบวชผู้น้อยอย่างแข็งขันแล้วตัดต้นคอ ตัดศีรษะของบวชนั้นเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัญหาใหม่ก็เกิดขึ้นคือ จัดทำอาวุธศัสตราอย่างคมเข้าปล้นและฆ่าเจ้าของทรัพย์เสีย ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) จึงแพร่กระจายมากขึ้น

๕. เกิดความเสื่อมทางศีลธรรม เมื่อจับโจรได้แล้ว โจรก็พยายามเอาตัวรอดด้วยการพูดเท็จ จึงเกิดมูสาวาท (การพูดเท็จ) แพร่หลาย อายุก็เสื่อมถอย วรรณะก็เสื่อมถอย เริ่มมาจากปาณาติบาต พูดส่อเสียด (ปิสุนาวาจา) ก็แพร่หลาย การประพตผิดในกาม (กาเมสุมิฉาจาร) ก็แพร่หลาย การพูดคำหยาบ (ผรุสวาจา) ก็แพร่หลาย (สัมผัปปลาปะ) การพูดเพ้อเจ้อ ก็แพร่หลาย ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (อภิขมา) และความคิดร้าย (พยาบาท) ก็แพร่หลาย ความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ก็แพร่หลาย ความกำหนดที่ผิดธรรม (อธัมมราคะ) คือกำหนดในบุคคลที่ไม่สมควรกำหนด เช่น พ่อแม่ ความโลภจัด (วิสมโลภะ) หมายถึงความโลภที่รุนแรงในฐานะแม่ที่ควรจะได้ ความกำหนดผิดธรรมชาติ (มิจฉาธรรม) คือชายที่มีต่อชาย หญิงที่มีต่อหญิง

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๒๕๐ ปี ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่เกื้อกูลบิดา มารดา สมณะ พรหมณ์ และการไม่ประพตอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ก็แพร่หลาย ปัญหาทั้ง ๕ กลุ่มดังกล่าวที่เกิดขึ้นมีผลต่อสังคมการปกครองในยุคนั้นสมัยนั้นอย่างมาก เพราะเกิดขึ้นมาพร้อมกับความเสื่อมเสียทางศีลธรรม และอายุขัยของมนุษย์และที่สำคัญก่อให้เกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัดเจน คือผู้ปกครองไม่สงเคราะห์ผู้ใต้ปกครองจึงเกิดโจรกรรม อาชญากรรม เต็มบ้านเต็มเมือง

จักรวัตติสูตร เป็นพระสูตรที่ว่า ด้วยอุดมรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาซึ่งผู้นำรัฐแต่ละยุคปฏิบัติตามแนวทางการปกครองนี้ได้ ย่อมเป็นจักรพรรดิที่ดี

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่า การปกครองโดยธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ผู้นำเมื่อปฏิบัติแล้วจึงจะถือว่าเป็น รัฐบุรุษ (อุดมบุรุษ) ส่วนระบอบการปกครองบ้านเมืองก็จะเป็น อุดมรัฐ ไปด้วย หากวิเคราะห์ตามพระสูตรนี้ผู้นำเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือต้องเป็นผู้ปฏิบัติตามธรรมเท่านั้น แต่ถ้าระบอบการปกครองเป็นแบบจักรพรรดิ ก็ไม่แน่ว่าผู้นำจะต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

๔.๔ การปกครองแบบประชาธิปไตยตามแนวกฎหมายรัฐธรรมนูญ

๔.๔.๑ ความเป็นมาของกฎหมายรัฐธรรมนูญ^{๑๕}

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป เสด็จแวะพัก ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ ชานุมัตตะ ประทับ ณ อัมพลัญญิกา (สวนมะม่วงหนุ่ม)

สมัยนั้นกฎหมายรัฐธรรมนูญ ปกครองหมู่บ้านชานุมัตตะ ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารพระราชทานให้ และกฎหมายรัฐธรรมนูญเตรียมประกอบพิธีบูชาญญ โดยสัตว์อย่างละ ๗๐๐ ตัว ประกอบด้วย โคตัวผู้ ลูกโคตัวผู้ ลูกโคตัวเมีย แพะ และแกะ

พราหมณ์คฤหบดีชาวชานุมัตตะได้ทราบเรื่องราว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ก็เดินทางมาเพื่อเข้าเฝ้า แต่กฎหมายรัฐธรรมนูญทราบเรื่องก็สั่งให้รอ โดยตนจะเข้าร่วมไปเฝ้าด้วย

กฎหมายรัฐธรรมนูญจึงกราบทูลถามให้ทรงอธิบายถึงยัญญสัมปทา (ความถึงพร้อม คือความสมบูรณ์แห่งยัญ ๓ ประการ อันมีส่วนประกอบ ๑๖ อย่าง) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเล่าถึงพระเจ้ามหาวิชิตะในอดีตกาลผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ได้ชัยชนะปฐมมณฑลอันยิ่งใหญ่ ใครจะบูชามหาญญ เพื่อประโยชน์และความสุข จึงตรัสเรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาช่วยสอนวิธีบูชามหาญญนั้น

พราหมณ์ปุโรหิตแนะนำให้ปราบโจรผู้ร้ายก่อน แต่ไม่ใช่ด้วยวิธีฆ่าหรือจองจำ เพราะพวกที่เหลือจากถูกฆ่าก็จะเบียดเบียนชนบทในภายหลัง โดยที่แท้ควรถอนรากโดยผู้ร้าย คือ แจกพืชแก่กสิกรในชนบทที่อุตสาหกรรมประกอบอาชีพ ให้ทุนแก่พ่อค้าที่อุตสาหกรรมในการค้า ให้อาหารและค่าจ้างแก่ข้าราชการ พระราชทรัพย์ก็เพิ่มพูน ชนบทก็จะมีเสี้ยนหนาม มนุษย์ทั้งหลายก็จะรื่นเริง อุมบุตรให้พ่อนอนอยู่ที่อก และไม่ต้องปิดประตูเรือน

เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตะทรงทำตามคำแนะนำนั้นก็ได้ผลดี จึงตรัสเรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาขอให้สอนเรื่องการบูชามหาญญ พราหมณ์ปุโรหิตจึงแนะนำให้อนุญาตบูชาญญ โดยแจ้งให้กษัตริย์ผู้น้อยกว่า อำมาตย์ ข้าราชการบริวาร พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีที่อยู่ในนิคมชนบทได้ทราบเรื่อง และอนุญาตให้บูชามหาญญ เมื่อทรงปฏิบัติตามนั้นก็ได้รับอนุญาตจากบุคคลทั้งสี่ประเภทเหล่านั้น จึงนับเป็นฝ่ายอนุมติ ๔ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบบูชาญญนั้น

พระเจ้าวิชิตะ จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ คือ มีชาติดี มีรูปร่างงาม มีทรัพย์มาก มีกำลังรบ มีศรัทธาบริจาทาน สดับตรับฟังมาก (มีการศึกษาดี) รู้ความหมายของภาษิตนั้น ๆ และเป็นผู้ฉลาดมีปัญญา คุณสมบัติ ๘ ประการนี้เป็นเครื่องประกอบของยัญญนั้น

คุณสมบัติของพราหมณ์ปุโรหิตอีก ๔ ประการ คือ มีชาติดี ท่องจำมนต์ได้ มีศีล และเป็นผู้นฉลาดมีปัญญา คุณสมบัติ ๔ ประการนี้เป็นเครื่องประกอบบูชาญญนั้น (รวมเป็น ๑๖ คือ ฝ่ายอนุมติ ๔ คุณสมบัติของราชา ๘ และคุณสมบัติพราหมณ์ปุโรหิต ๔)

ต่อมาพราหมณ์ปุโรหิตจึงแสดงถึงยัญ ๓ ประการ คือ ต้องไม่มีความเดือดร้อนใจว่า โภคทรัพย์จำนวนมากนั้น ๑) จักหมดไป ๒) กำลังหมดไป ๓) หมดไปแล้ว หลังจากนั้นพราหมณ์ปุโรหิตได้แสดงถึงการบรรเทาความเดือดร้อนใจของผู้บูชาญญที่จะพึงมีในฝ่ายผู้รับทาน ๑๐ ประการ คือ ผู้ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ผิดในกาม ผู้พูดปด ผู้พูดส่อเสียด ผู้พูดคำหยาบ ผู้พูดเพ้อเจ้อ ผู้ละโมบอยากได้ของผู้อื่น ผู้พยาบาทปองร้ายผู้อื่น ผู้เห็นผิดทำนองคลองธรรม (อกุศลกรรมบถ ๑๐) อาจมาสู่ญญพิธีโดย

^{๑๕} ที่. สี. (ไทย) ๙ / ๓๒๓-๓๕๘ / ๑๒๕-๑๕๐.

ตั้งใจว่ายัญญีอุทิสผู้ปฏิบัติ เมื่อมีเครื่องประกอบยัญญี ๑๖ ประการดังกล่าวแล้ว ก็ไม่มีผู้ใดกล่าวติเตียนได้โดยธรรม

เมื่อพร้อมแล้วจึงได้แสดงวิธีบูชายัญญี โดยไม่มีการฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์ต่างๆ ก็ไม่ต้องถึงความพินาศ ไม่มีการตัดต้นไม้เพื่อสร้างปราสาทไว้ต้อนรับผู้มาร่วมพิธี ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคา มาเพื่อประดับโรงพิธี หรือเพื่อปูลาดกับพื้น พวกทาสี กรรมกรก็ไม่ต้องถูกขู่เข็ญลงโทษ ใครไม่ต้องการทำก็ไม่ต้องทำ เพราะยัญญีสำเร็จด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย

ผู้ที่เดินทางมาในการนี้ นำเครื่องบรรณาการมาถวาย พระเจ้าวิชิชาก็ไม่ทรงรับ กลับตรัสนำของพระองค์เพิ่มให้กลับไป แต่บุคคลเหล่านั้นก็ไม่นำกลับ กลับสละตาม โดยตั้งยัญญีศาลาขึ้น ๔ ทิศ (กษัตริย์ทิศบูรพา อำมาตย์ทิศทักษิณ พราหมณ์มหาศาลทิศประจิม และคฤหบดีทิศอุดร) แจกทานร่วมกันในการนี้

กฎทันตพราหมณ์กราบทูลถามว่า ยังมียัญญีอื่นที่มีการเตรียมน้อยกว่า แต่มีอันสงส์มากกว่ายัญญี ๓ บริหาร ๑๖ ที่กล่าวแล้วหรือไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงยัญญีที่ทำโดยใช้ทุนทรัพย์ และมีการเตรียมน้อยกว่า แต่มีอันสงส์มากกว่ายัญญี ๓ บริหาร ๑๖ เรียงตามลำดับดังนี้

- ๑) การให้ทานเป็นนิตย อุทิสผู้มีศีล
- ๒) การสร้างวิหาร อุทิสสงฆ์ที่มาจาก ๔ ทิศ
- ๓) การถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ
- ๔) การสมาทานศีล ๕

๕) การออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล ๓ ประเภท บำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ๔ บำเพ็ญปัญญาจนได้วิชชา ๘

กฎทันตพราหมณ์มีความเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ปลอยสัตว์อย่าง ๗๐๐ ตัวเหล่านั้นให้เป็นอิสระ

๔.๔.๒ แนวคิดทางการปกครองแบบประชาธิปไตยในกฎทันตสูตร

พระครูโสภณปริยัติสุธี^{๑๖} ได้กล่าวถึงแนวคิดทางการปกครองในกฎทันตสูตรออกเป็นด้านต่างๆ ไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

๑) การกระจายอำนาจ กฎทันตสูตร เป็นพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์การเมือง อีกพระสูตรหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด วิธีการจัดการกับปัญหา และที่สำคัญคือรูปแบบการปกครองรูปแบบพิเศษในสมัยพุทธกาล แม้จะไม่ได้เจาะลึกเป็นกฎหมายให้เป็นอย่างกรุงเทพฯ เมืองพัทยา เทศบาล หรือแม้แต่ องค์การบริหารส่วนตำบล แต่ก็พอจะมองเห็นถึงลักษณะพิเศษบางประการที่ผู้ปกครองมอบให้ ในสมัยนั้นรูปแบบการปกครองท้องถิ่นหรือแบบพิเศษ เรียกว่า **พรหมไทย** คือหมายความว่าพระราชาทรงมอบรางวัลพิเศษให้ หรือของอันพรหมประทานของให้ที่ประเสริฐสุดหมายถึงที่ดินหรือบ้านที่พระราชทานบำเหน็จให้ ซึ่งในทีนี้ก็คือทรงมอบ **หมู่บ้านชื่อว่าขานุมัตตะ** เป็นการแยกปกครองอิสระต่างหากจากแคว้นมคธ โดยพระเจ้าพิมพิสารพระราชทานปูนบำเหน็จให้ถ้าหากมองในแง่ของการกระจายอำนาจ (Decentralize) ซึ่งรัฐบาลกลางได้มอบอำนาจให้ไปจัดการ

^{๑๖}พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมฺโม). **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พะเยา : โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๖๐-๖๗.

ท้องถิ่นไปดำเนินการปกครองและจัดทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยตัวเอง ซึ่งเงื่อนไขความอุดมสมบูรณ์ของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถปกครองตนเองได้ด้วย

๒) ระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น เราจะเห็นว่าชุมชนชาวมัตตะ เป็นชุมชนที่เจริญและได้รับการพัฒนาพอสมควรโดยมีพราหมณ์กฏทันตะ เป็นผู้ดูแลและปกครอง แต่ที่สำคัญมีอำมาตย์ที่ปรึกษา ซึ่งอาจจะจำลองมาจากการปกครองส่วนกลาง แต่อำมาตย์ในที่นี้มีหน้าที่ปรึกษาติดต่อประสานงาน ไม่ได้เป็นตำแหน่งบริหาร เหมือนตำแหน่งปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ในปัจจุบันแต่เป็นตำแหน่งคล้ายเป็นเลขานุการพราหมณ์กฏทันตะ

อย่างไรก็ตามนอกจากการกล่าวถึงระบบการปกครองแล้ว จะเห็นได้ว่าพระสูตรได้กล่าวถึงความสำคัญของเศรษฐกิจที่ต่อการปกครองของรัฐด้วย ดังนี้

๓) เศรษฐกิจเป็นพื้นฐานทางการเมือง ในจักรกวัตตีสสูตรและกฏทันตสูตร ได้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการปกครองของพระราชา ซึ่ง **ปรีชา ช่างขวัญยืน^{๑๗}** ได้กล่าวไว้ว่า กฏทันตสูตร เป็นอีกพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า เศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้รัฐมั่นคง พระสูตรนี้กล่าวถึง สาเหตุของอาชญากรรมและได้ทรงชี้ว่า การที่จะให้อาชญากรรมหมดไปนั้น ต้องทำให้เศรษฐกิจของประชาชนดี ชาวนาจะต้องได้สิ่งที่จำเป็นแก่การทำงาน พ่อค้าจะต้องมีทุน ลูกจ้างต้องได้เงินมากพอเลี้ยงชีพ คนเดือนร้อนจะต้องได้รับการยกเว้นภาษี หากทำให้ประชาชนมีโอกาสที่จะมีรายได้เพียงพอแล้วรัฐก็จะสงบสุข

การจะปราบปรามอาชญากรรมโดยใช้วิธีการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ ที่ปรากฏในพระสูตร จะเห็นได้จากพราหมณ์ปุโรหิตแนะนำให้ปราบโจรผู้ร้ายก่อน แต่ไม่ใช่ด้วยวิธีฆ่าหรือจองจำ เพราะพวกที่เหลือจากถูกฆ่าก็จะเบียดเบียนชนบทในภายหลัง โดยที่แท้ควรถอนรากโดยผู้ร้าย คือ แจกพืชแก่กสิกรในชนบทที่อุตสาหกรรมประกอบอาชีพ ให้ทุนแก่พ่อค้าที่อุตสาหกรรมการค้า ให้อาหารและค่าจ้างแก่ข้าราชการ พระราชทรัพย์ก็เพิ่มพูน ชนบทก็จะมีเสี้ยนหนาม มนุษย์ทั้งหลายก็จะรื่นเริง

๔.๔.๓ เป้าหมายของชาวมัตตะ^{๑๘}

๑) เป้าหมายขององค์กรท้องถิ่น เมื่อกฏทันตพราหมณ์ เมื่อได้รับพระราชทานบ้านชาวมัตตะ มาปกครองแล้วบ้านเมืองก็เจริญก้าวหน้า ข้าวปลาก็อุดมสมบูรณ์ พราหมณ์จึงคิดที่จะยึดนโยบายสร้างความอุดมสมบูรณ์และสันติสุขอย่างถาวรและยั่งยืนอย่างนี้ตลอดไป โดยคิดว่าการบูชา ยัญคือทางออกที่ดีที่สุด รูปแบบการปกครองเช่นนี้เป็นแนวความคิดคล้ายกับ Geertz ในเรื่อง “รัฐพิธีกรรม” ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า รัฐ (นคร) กับสังคม (หมู่บ้าน) จึงมีความเกี่ยวข้องกันเฉพาะกิจกรรมหลัก ๒ อย่าง คือ ในการประกอบพิธีกรรม กับการทำสงคราม กิจกรรมสองอย่างนี้เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชนชั้นสูงกับสามัญชน โดยที่สถานภาพทางสังคม-เศรษฐกิจ-การเมือง วัดกันจากความสามารถในการควบคุมกำลังคนและทรัพยากรเพื่อที่จะนำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงสถานภาพในทางสังคม ชนชั้นสูงตระกูลใดสามารถประกอบพิธีกรรมได้อย่างมโหฬาร ก็แสดงว่าตระกูลนั้นอยู่ในระดับชั้นของสังคมที่สูง และเป็นการแสดงว่ามีความใกล้เคียงกับเทพมาก แม้รูปแบบการบริหารจัดการในรูปแบบดังกล่าวนี้จะใช้กรณีของนครบาหลี ใน

^{๑๗}ปรีชา ช่างขวัญยืน. *ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*. หน้า ๘๑.

^{๑๘} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรร ธีรธมโม). *ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก*, หน้า ๖๒.

ศตวรรษที่ ๑๖ มานำเสนอ แต่ก็คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่า บาทลี ในอินโดนีเซียก็ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียโบราณเช่นกัน

๒) นโยบายการบูชาัญญ จุดมุ่งหมายของการบูชาัญญก็เพื่อต้องการให้สถานภาพของตนเองอยู่ได้ต่อไปและเพื่อประโยชน์แก่ตัวเองในที่นี้กฎทันตะพราหมณ์เมื่อจะทำจึงมาทูลถามพระพุทธรเจ้าทรงยกพระราชประวัติของพระเจ้ามหาวิชิตรามาเปรียบเทียบ ดังข้อความในพระสูตรว่า “พราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตราทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง ต่อมาท้าวเธอประทับอยู่ตามลำพังทรงคิดคำนึงว่า เราได้ถือครองโภคสมบัติที่เป็นของมนุษย์อย่างมากมาย ได้เอาชนะแล้วครอบครองดินแดนที่กว้างใหญ่ ทางที่ดีเราพึงบูชามหาัญญที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์สุขแก่เราตลอดกาลนาน”

จะเห็นได้ว่า การบูชาัญญเป็นนโยบายของรัฐที่ปกครองประชาชน โดยอาศัยพราหมณ์ปุโรหิต ได้ให้คำแนะนำพระเจ้ามหาวิชิตราช ให้ปฏิบัติตนเป็นพระราชชาติดี และเมื่อพระราชชาติดีแบบอย่างในการทำความดีแล้ว ประชาชนทุกหมู่เหล่าก็ปฏิบัติตนเป็นคนดีตามพระองค์ด้วย ดังจะเห็นได้จากการส่งเครื่องราชบรรณาการ แต่พระราชชาติไม่ทรงรับ ประชาชนทุกหมู่เหล่าจึงร่วมกันเป็นบริจาคนเป็นทาน

๔.๔.๔ การมีส่วนร่วมของชุมชน (Political Participation)

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองได้กำหนดออกมา และมีผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ประกอบไปด้วยการคัดค้านนโยบาย การเสนอแนะทางพัฒนา และการทำประชารัฐวิจารณ์ ดังนี้^{๑๔}

๑) การคัดค้านนโยบาย (Appeal) แม้พระเจ้ามหาวิชิตราช จะทรงเป็นมหากษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชทรงมีพระราชอำนาจเต็มที่ ก็ต้องได้รับการรับรองจากเสนาอำมาตย์ก่อน จะเห็นว่าพราหมณ์ปุโรหิต เป็นเสมือนองคมนตรี เจ้าพิธีกรรม เสนาธิการในคนๆ เดียวแต่มีสิทธิในการเสนอความคิดเห็นโดยมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองทุกมิติอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน (Basic Rights or Fundamental Rights) และสิทธิของพลเมือง (Citizens Rights) ทั้งนี้พระองค์ทรงให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political Participation) และกิจกรรมของประชาชนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อกดดัน หรือโน้มน้าวให้รัฐบาลผู้นำ ผู้กำหนดนโยบาย ผู้มีอำนาจ หรืออิทธิพลต่อทุกกระบวนการทางการเมือง การปกครอง มีความเห็นหรือตัดสินใจซึ่งในที่นี้พราหมณ์ปุโรหิตได้เป็นตัวแทนแสดงทัศนะที่ไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งในเรื่องดังกล่าวนี้ได้คัดค้านการบูชาัญญแบบเดิม ๆ ที่เคยปฏิบัติมา

เหตุที่คัดค้านเพราะการทำกรบูชาัญญต้องใช้เครื่องประกอบมากมาย อีกทั้งค่าใช้จ่ายก็มหาศาลในการเตรียมการนอกจากนั้นแล้วยังไม่ประกอบด้วยบุญ คือยังมีการนำชีวิตของสัตว์หลากหลายชนิดเข้ามาทำพิธีกรรมอีกเป็นจำนวนมาก

๒) การเสนอแนะทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (R and D) พราหมณ์ปุโรหิต ได้แสดงวิสัยทัศน์ในการเสนอแนะทางการพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า และเกิดสันติสุขอย่างยั่งยืน โดยปฏิวัติความคิดที่จะทำลายล้างอาชญากร มาเป็นการส่งเสริมอาชีพหรือที่เรียกว่า

^{๑๔} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. หน้า ๖๓-๖๗.

เศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economics) ให้กับผู้คนในภายใต้การปกครองซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ มีการสำรวจข้อมูลในเชิงของการวิจัย (Research) และนำมาพัฒนา (Development) บ้านเมืองให้เกิดผลในเชิงรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

พราหมณ์ปุโรหิต จึงเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอีก ๓ ประการ คือให้แจกพันธุ์พืชอาหารให้กับพลเมือง ให้แจกทุนในการค้าขาย และให้เงินเดือนแก่ข้าราชการซึ่งจะ เห็นได้ว่าการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ย่อมผูกพันกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ

ด้านการเมือง เมื่อผู้นำต้องการให้เกิดความผาสุก หรือการกินดีอยู่ดีของปวงชน ต้องวางนโยบายคือกำหนดทิศทางโดยเน้นเศรษฐกิจเป็นตัวนำ

ด้านเศรษฐกิจ แม้จะไม่ใช่เป้าหมายอันสูงสุดแต่ก็เป็นปัจจัยเกื้อหนุนมิใช่น้อยที่จะผลักดันคนให้ก้าวเดินได้ในที่นี้ ปุโรหิตได้วางเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองไว้ ๓ ประการคือ

(๑) ทุนด้านการเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนและคนส่วนใหญ่
 (๒) ทุนด้านพาณิชย์ ซึ่งเป็นกลไกรับและส่งระบบสินค้าสู่เมืองน้อยใหญ่เพื่อให้ระบบคล่องตัวมากยิ่งขึ้น และ

(๓) ทุนด้านกำลังใจ ให้ข้าราชการรับเงินเดือน ซึ่งเป็นการบำรุงขวัญให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาจะได้ทุ่มเทในการทำงานต่อไป

พราหมณ์ปุโรหิต จึงได้แนะนำกลยุทธ์และวิธีการในการกำจัดเสี้ยนหนามแบบถอนรากถอนโคนเอาไว้เป็นหลักการอีก ดังนี้

(๑) ขอให้พระองค์พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์

(๒) ขอให้พระองค์พระราชทานด้านทุนให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชย์กรรมในบ้านเมืองของพระองค์

(๓) ขอให้พระองค์พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์

๓) ผลของการพัฒนา เมื่อทำได้ดังนี้แล้ว ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์นานับประการต่อประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครอง และรัฐบาลที่จะได้รับผลกลับย้อนคืนมาในรูปแบบอื่น ๆ อีก ๗ ประการ คือ ประชาชนจะขยัน (อุตสาหกรรม) ไม่เป็นโจร ปล้นชิงทรัพย์ ลักขโมย เก็บภาษีอากรได้มากขึ้น สังคมจะสงบสุข ประชาชนจะมีความสามัคคี ครอบครัวจะไม่แตกแยก และอยู่อย่างปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

จะเห็นได้ว่าการแก้ปัญหา หรือวิธีการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นมีส่วนประกอบของการศึกษาวิจัยมาอย่างดีและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนทำให้บ้านเมืองมีความปกติสุขยิ่งกว่าเดิมอีกหลายเท่าจนทำให้นึกถึงการปกครองในยุคของพระศรีอารีย์

๔) การทำประชามติ (Vote) เมื่อทำวเธอได้จัดการบ้านเมืองให้สงบสุขสมบูรณ์ตามคำแนะนำของพราหมณ์ปุโรหิตแล้ว จึงคิดจะบูชามหาโยให้ได้ ดังนั้นพราหมณ์ปุโรหิตจึงแนะนำให้แสวงหาความร่วมมือกับบุคคลสำคัญต่าง ๆ เหมือนกับการทำประชามติก่อนกับเหล่าข้าราชการบริหาร

๔.๔.๕ คุณสมบัติของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง

๑) **คุณสมบัติของผู้ปกครอง** พราหมณ์ปุโรหิต ได้เสนอแนะว่าถ้าจะทำการบูชาหายัญจะต้องพุ่มเท้าง่าลังกาย ก่าลังใจ ก่าลังพระราชทรัพย์และไม่ห้วนไหวในเวลา ๓ เวลา คือ เวลาที่หนึ่ง ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราจักสิ้นเปลือง

เวลาที่สอง กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราก่าลังสิ้นเปลืองไป

เวลาที่สาม กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราก่าลังสิ้นเปลืองไปแล้ว

๒) **คุณสมบัติของผู้ใต้ปกครอง** นอกจากนั้นแล้วพราหมณ์ปุโรหิตยังได้เสนอแนะว่าก่อนที่จะทรงกระทำการบูชาหายัญให้คัดคนเป็น ๒ ประเภทหรือพรรค โดยเอาความบริสุทธิ์แห่งความประพฤติมาเป็นเกณฑ์กำหนด ซึ่งจะได้แยกเพื่อให้เกิดภาพชัดเจนดังนี้

ที่	พรรคมิจฉาทีฏฐิ	พรรคสัมมาทีฏฐิ	การแสดงออก
๑	พวกที่ฆ่าสัตว์	พวกที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์	กาย
๒	พวกที่ลักทรัพย์	พวกที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์	กาย
๓	พวกที่ประพฤติผิดในกาม	พวกที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม	กาย
๔	พวกที่กล่าวคำเท็จ	พวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำเท็จ	วาจา
๕	พวกที่กล่าวคำส่อเสียด	พวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำส่อเสียด	วาจา
๖	พวกที่กล่าวคำหยาบ	พวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบ	วาจา
๗	พวกที่กล่าวคำเพ้อเจ้อ	พวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อ	วาจา
๘	พวกที่เพ่งเล็งอยากได้	พวกที่ไม่เพ่งเล็งอยากได้	จิต
๙	พวกที่มีจิตพยาบาท	พวกที่ไม่มีจิตพยาบาท	จิต
๑๐	พวกที่เป็นมิจฉาทีฏฐิ	พวกที่เป็นสัมมาทีฏฐิ	จิต

๔.๔.๖ การปฏิรูปแนวคิดในการบูชาหายัญ^{๒๐}

เมื่อเปรียบเทียบแนวคิดดังกล่าว จะได้ดัชนีชี้วัดความสำเร็จของพิธีกรรม ดังนี้

๑) ดัชนีชี้วัดความสำเร็จของพิธีกรรม ๑๖ อย่าง

ที่/ดัชนี	ตัวผู้นำ
๑. ประชาชาติ/การทำ ประชาวิจารณ์คน ๔ กลุ่ม	๑. เจ้าผู้ครองเมือง ๒. อำมาตย์ราชบริพาร ๓. พราหมณ์มหาศาล ๔. คหบดีผู้มั่งคั่ง
๒. คุณสมบัติผู้นำมี จำนวน ๒ ข้อ	๑. ทรงเป็นกษัตริย์โดยกำเนิดบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายพระชนกและฝ่าย พระชนนี ๒. มีพระรูปงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ฉวีวรรณผุดผ่องดุจพรหม
๓. สถานภาพ ๒ ข้อ	๑. เป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์สินมาก มีโภคะมาก มีพืชพันธุ์ ธัญญาหารมาก ๒. มีกองทัพที่เข้มแข็ง อยู่ในระเบียบวินัยที่ดี เป็นผู้ทรงมีกองทัพ

^{๒๐}พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ภิรมโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. หน้า ๖๘-๗๑.

ที่/ดัชนี	ตัวผู้
<p>๔. ศรัทธา/ความเชื่อ จำนวน ๑ ข้อ</p> <p>๕. ความรู้/ความสามารถ จำนวน ๓ ข้อ</p> <p>๖. คุณสมบัติ ผู้ได้บังคับบัญชา/ บริวาร ๔ ข้อ</p>	<p>ที่เกรียงไกร</p> <p>๑. ทรงมีศรัทธา ทรงเป็นทายกเป็นทานบดี</p> <p>๑. ทรงรอบรู้เรื่องราวที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาไว้เป็นจำนวนมาก</p> <p>๒. ทรงทราบความหมายแห่งภาษิตที่ได้ศึกษามา</p> <p>๓. ทรงเป็นบัณฑิต ฉะฉานเฉลียวฉลาดและปรีชาสามารถ</p> <p>๑. พราหมณ์บุโรหิตบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายบิดาและมารดา</p> <p>๒. พราหมณ์บุโรหิตเป็นผู้คงแก่เรียนทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท</p> <p>๓. พราหมณ์บุโรหิตเป็นผู้มีศีลและมีศีลที่เจริญ</p> <p>๔. พราหมณ์บุโรหิตเป็นบัณฑิตผู้เฉลียวฉลาดมีปัญญาลำดับที่ ๑ หรือ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการบูชา</p>

๒) ปฏิรูปแนวคิดและวิธีการในการบูชา คนในยุคนี้ นิยมนำสัตว์ต่างๆ เช่นแพะ แกะ ไก่ เป็นต้นมาบูชา โดยเฉพาะมนุษย์มีบางยุคเมื่อปรารถนาจะได้อันสูงสุดต้องนำบุตรธิดาภรรยาบูชาด้วยก็มีแต่พราหมณ์บุโรหิตโหดโหดได้แนวคิดการไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์มาปฏิรูปใหม่โดยนำเอาเพียงของที่ไม่มีชีวิตมาปฏิรูปใหม่เป็นองค์ประกอบในพิธีการเท่านั้น ส่วนองค์ประกอบหลักคือคุณสมบัติของผู้ที่ทำการบูชาและคนผู้เป็นบริวาร

ซึ่งพระสูตรได้แสดงวิธีบูชา โดยไม่มีการฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์ต่างๆ ก็ไม่ต้องถึงความพินาศ ไม่มีการตัดต้นไม้เพื่อสร้างปราสาทไว้ต้อนรับผู้มาร่วมพิธี ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคา มาเพื่อประดับโรงพิธี หรือเพื่อปูลาดกับพื้น พวกทาส กรรมกรก็ไม่ต้องถูกขู่เข็ญลงโทษ ใครไม่ต้องการทำ ก็ไม่ต้องทำ เพราะยัญนี้สำเร็จด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย

ซึ่งการปฏิรูปแนวคิดดังกล่าวนี้เองส่งผลให้เกิดแนวคิดการบูชาตามแบบพุทธขึ้นมา เพราะหากเป็นแบบพราหมณ์ ย่อมเคารพนับถือปฏิบัติตามพิธีกรรม ประเพณีและความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์ทั้งหมด เช่น การบวงสรวงยัญพิธีกรรม การเคารพอ่อนน้อมเทพเจ้า เป็นต้น ส่วนผู้นำที่เป็นธรรมราชาแนวพระพุทธศาสนาย่อมปฏิบัติตนในหลักธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่เอาความถูกต้องเป็นเกณฑ์

๓) การมีส่วนร่วมของประชาชน (Political Participation) เมื่อผู้นำ หรือผู้บริหารปกครองมีความชอบธรรม ผู้ตามก็พร้อมที่จะปฏิบัติตามนโยบายที่ผู้นำตั้งเอาไว้ ใน กฎทันทะสูตรนี้ คน ๔ จำพวกคือ

(๑) เจ้าผู้ครองเมืองที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบท ถ้าเทียบเมืองไทยในปัจจุบันก็คือเจ้าเมือง หรือผู้ว่าและนายอำเภอ หรือจะแยกย่อยลงไปถึงระดับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านนายกเทศมนตรี นายกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้นได้มีส่วนร่วม

(๒) พวกอำมาตย์ราชบริพารที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบท หมายถึงข้าราชการทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารตำรวจ

(๓) พวกพราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบทก็คือพวกผู้อยู่ในสายวิชาการ วัฒนธรรมและผู้นำจิตวิญญาณอาจหมายถึงพระผู้ใหญ่ทุกระดับชั้น หรือครูอาจารย์ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ แม้กระทั่งครูภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ

(๔) พวกคหบดีผู้มั่งคั่งที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบท หมายถึงพ่อค้าประชาชนทั่วไปต่างพากันมาร่วมกิจกรรมและได้นำทรัพย์สินส่วนตัวถวาย แต่กลับถูกพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงห้ามไว้ไม่รับและยังบอกให้ผู้ใต้บังคับบัญชาให้นำทรัพย์ของพระองค์ไปใช้ได้ด้วย

เมื่อถูกกษัตริย์ปฏิเสธคนเหล่านั้นจึงปรึกษากันจะไม่นำทรัพย์สินของตัวเองที่ตั้งใจไว้กลับไป จึงปรึกษากันว่าจะร่วมกันทำการบูชามหาโยธูโดยการตั้งโรงงานเอาไว้ใน ๔ ทิศบริเวณโดยรอบมณฑลพิธิ โดยมีกลุ่มต่าง ๆ จับจองสถานที่ ดังนี้

(๑) ผู้ครองนคร เริ่มบำเพ็ญทานทางทิศตะวันออกแห่งหลุมย์ถุ

(๒) พวกอำมาตย์ราชบริพาร เริ่มบำเพ็ญทานทางทิศใต้แห่งหลุมย์ถุ

(๓) พวกพราหมณ์ เริ่มบำเพ็ญทานทางทิศตะวันตกแห่งหลุมพิธิ

(๔) พวกคหบดี เริ่มบำเพ็ญทานทางทิศเหนือแห่งหลุมพิธิ

๔) อานิสงส์และลำดับของการบูชาโยธู

ระดับที่ ๑ เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราช ทรงทำการบูชามหาโยธูแล้วทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและนำอยู่ ประชาชนมีความสุขสบายถ้วนหน้าแล้วนั้น พราหมณ์ภูทิตนตะทูลถามถึงวิธีการที่ได้อานิสงส์มากกว่า แต่ใช้ทุนน้อยกว่าโยธูสมบัติ ๓ ประการอันมีองค์ประกอบ ๑๖

ระดับที่ ๒ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “นิตยทานที่ทาสีบก้นมาถวายเจาะจงบรรพชิตผู้มีศีลเป็นโยธูใช้ทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลอานิสงส์มากกว่า”

ระดับที่ ๓ การสร้างวิหารถวายพระสงฆ์ผู้มาจากทั่วสารทิศจะใช้ทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่าแต่มีผลอานิสงส์มากกว่านิตยทาน

ระดับที่ ๔ ผู้มีจิตใจเลื่อมใสพระรัตนตรัยเป็นโยธูที่มีทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลอานิสงส์มากกว่าวิหารทาน

ระดับที่ ๕ ผู้มีจิตใจเลื่อมใสสมทานศีล ๕ เป็นโยธูมีทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลอานิสงส์มากกว่าผู้มีจิตใจเลื่อมใสในไตรสรณคมณ์

ระดับที่ ๖ ผู้ที่บรรลุมรรคผล(นิพพาน)เป็นโยธูมีทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลอานิสงส์มากกว่าผู้สมทานเบญจศีล

ถ้าจะพูดแล้วพระพุทธองค์ทรงเน้น ความสำคัญถึง ๖ ระดับสำหรับคน ๖ ประเภทที่ยังสลัดทิฐิเดิมของตนยังไม่ได้เหมือนผู้นำในระดับต่าง ๆ กันคือผู้นำบางคนใช้

ระดับที่ ๑ ผู้ยังติดยึดรูปแบบเดิม ๆ ยังไม่พัฒนายังติดอยู่ในรูปแบบและองค์ประกอบที่จับต้องได้เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม

ระดับที่ ๒ ทรงเน้นถึงการเสียสละส่วนตนเพื่อส่วนรวมคือการบริจาคหรือให้ทุน

ระดับที่ ๓ การกระทำเพื่อสังคมคนหมู่มาก เช่นสังคมสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

ระดับที่ ๔ ทรงเน้นที่ศรัทธา ความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย คือสิ่งที่ตั้งงาม

ระดับที่ ๕ ทรงเน้นเรื่องขอการปฏิบัติ คือการลงมือทำของมนุษย์

ระดับที่ ๖ ทรงเน้นผลสำเร็จของงานโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือนิพพาน

๔.๔.๗ นโยบายของพระพุทธเจ้า^{๒๑}

นโยบายของพระพุทธเจ้าที่ทรงประกาศเอาไว้ในวันเพ็ญเดือน ๓ หรือวันมาฆบูชาว่า “สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ กุสลสฺสุปสมฺปทา จิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธสาสนํ

สะท้อนให้เห็นถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศต่อต้านการกระทำบาปทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ) โดยเฉพาะการบูชาสัตว์ที่มีชีวิตของสัตว์เป็นเดิมพัน ในแนวนโยบายดังกล่าวนี้ พระองค์ยังได้ส่งเสริมกิจกรรมที่ตรงกันข้ามอีก ๒ ประการคือ การทำความดีทุกรูปแบบ (กุสลสฺสุปสมฺปทา) และการทำจิตใจให้ผ่องใส (จิตฺตปริโยทปนํ) อย่างแข็งขัน จนสรุปและยืนยันชัดเจนว่านี่คือพระพุทธศาสนา (เอตํ พุทฺธสาสนํ)

๑) **พุทธนโยบายทางการสื่อสาร** กลยุทธ์ในการสื่อสาร หรือการพูดของพระพุทธเจ้าที่สามารถโน้มน้าวให้ผู้คนหันมาคิดใหม่-ทำใหม่ จากวัฒนธรรมดั้งเดิมที่นิยมการฆ่าเพื่อบูชาสัตว์ มาเป็นการให้ชีวิตเพื่อบูชาสัตว์ จากการนำชีวิตสัตว์มาบูชาสัตว์กลายเป็นพืชผักธัญญาหารมาบูชาสัตว์แทน ก็เพราะพระพุทธเจ้าทรงใช้หลักกรรม ๔ ประการ คือ ชี้แจงให้เห็นชัด (สันทัสนา) ชักชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ (สมาทปนา) ระวังใจให้อาจหาญแกล้วกล้า (สมุตเตชนา) และปลอบชะโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา (สัมปหังสนา)

หลักกรรมทั้ง ๔ ประการนี้เองเป็นเครื่องมือสำคัญที่ส่งผลให้ระบบความคิดเรื่องการบูชาสัตว์ของกุกุณฑพราหมณ์เปลี่ยนไปในทิศทางที่ดีงาม

๒) **ผลของการปฏิรูปแนวคิด (Reform)** เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสพระสูตรแล้ว กุกุณฑพราหมณ์ได้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะโดยการยอมรับนับถือในพระรัตนตรัย พร้อมประกาศปล่อยชีวิตสัตว์ต่างๆ ให้เป็นไทตามพุทธมติ จนเกิดผลดีที่ตามมาอีกหลายประการคือ การเข้าใจถึงที่มาที่ไปและความหมายของการบูชาสัตว์ วิธีการบูชาสัตว์ที่แท้จริงคือการส่งเสริมอาชีพของผู้ได้ปกครอง และการไม่ต้องบูชาสัตว์ด้วยเลือดเนื้อชีวิตของสัตว์ทั้งหลายอีกต่อไป

(๑) พราหมณ์ประกาศล้มเลิกพิธีกรรม ลำดับนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสอนุพุทธกถา คือทรงประกาศเรื่องต่างๆ ไปหายาก หรือจากรูปธรรมสู่นามธรรมมีทาน ศีล สวรรค์ โทษ-ความต่ำทราม-ความเศร้าหมองแห่งกามและอาณิสสส์ในการออกบวชตามลำดับ จน กุกุณฑพราหมณ์บรรลุดุธรรมและได้กราบทูลพระพุทธองค์ฉันทาหารเช้าในวันรุ่งขึ้น

(๒) ปรับโรงพิธีบูชาสัตว์เป็นที่เลี้ยงภัตตาหาร ตอนเช้า พระพุทธองค์ได้เสร็จไปบิณฑบาตพร้อมด้วยหมู่สงฆ์ฉันทาหาร ณ โรงพิธีบูชาสัตว์ของพราหมณ์ โดยพื้นฐานแล้วกุกุณฑพราหมณ์ ยอมรับในแนวความคิดของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่แล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชี้แจงเหตุผลต่างๆ ให้ฟังจึงยอมรับโดยศุภกิริยา

พระสูตรนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงเศรษฐกิจ ที่ผูกโยงกับการเมืองการปกครองอย่างที่แยกแทบไม่ออก แนวคิดคนอินเดียโบราณที่ต้องการให้ความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองคงอยู่ตลอดไป ด้วยการบูชาสัตว์ที่ต้องมีการฆ่าสัตว์เพื่อปรารภณาและอ้อนวอน แต่พระพุทธเจ้าปฏิรูปแนวคิดดังกล่าว

^{๒๑} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรพต ธีรธมฺโม). **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. หน้า ๗๑-๗๒.

มาเป็นการให้ทุนด้านการเกษตร, จัดตั้งกองทุนด้านพาณิชย์กรรม และการเพิ่มขึ้นเงินเดือนให้กับข้าราชการ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนอกจากจะทำให้ โจรผู้ร้ายไม่มี ถูกหลักการด้านศีลธรรมที่ไม่มี การเช่นฆ่า เป็นการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจและการเมืองที่ยั่งยืน และเพิ่มผลผลิต และภาษีเงินได้อีก เข้าคลังหลวง นับว่าเป็นการแก้ไขปัญหาย่างถูกจุดและมีประสิทธิภาพเป็นอย่างยิ่ง

๔.๔.๘ วิเคราะห์หัตถ์ในกฎพันตสูตร

อดิศักดิ์ ทองบุญ^{๒๒} ได้วิเคราะห์หัตถ์ในกฎพันตสูตร ออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑) พระปรีชาสามารถในการสอน เมื่อกฎพันตพราหมณ์ ทูลขอให้พระองค์บอกวิธีการประกอบมหาญญ ที่สามารถอำนวยผลสูงสุดให้แก่ผู้บูชา แต่ไม่มีใครรู้แน่ชัด พระพุทธองค์จึงทรงวางแผนการสอนเพื่อนำไปสู่เป้าหมาย คือหลักไตรสิกขาของพระองค์ โดยเริ่มต้น ทรงสร้างศรัทธาในมหาญญตามความเชื่อของพราหมณ์โดยตรง นำเรื่องการประกอบพิธีบูชามหาญญซึ่งมีคุณสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ (บริวาร) ๑๖ ประการ ของพระเจ้ามหาวิชิตรามาเล่าให้ฟังอย่างละเอียดเป็นขั้นเป็นตอน ทรงเน้นถึงการเตรียมการกันอย่างมโหฬาร เพื่อปูทางไปสู่เป้าหมายดังกล่าวและทรงทำได้สำเร็จ เพราะกฎพันตพราหมณ์และคณะเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง และให้ได้ผลจริง แต่เพราะทรงเน้นถึงการเตรียมการอย่างมโหฬาร ทำให้กฎพันตพราหมณ์ทูลถามต่อไปถึงการบูชาญญที่มีการเตรียมการน้อย แต่มีผลมาก ซึ่งเข้าเป้าหมายของพระองค์

๒) ทรงให้ทรงสนะปฏิวัติแนวคิดทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง พระพุทธองค์ในฐานะพราหมณ์ปุโรหิต ได้ให้คำแนะนำแก่พระเจ้ามหาวิชิตราชเป็นเชิงปฏิวัติแนวความคิดทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในสมัยนั้นดังนี้

๑.๑) ทรงสนะปฏิวัติแนวคิดทางสังคม ประกอบด้วย

(๑) เปลี่ยนแนวความคิดเรื่องการบูชาญญด้วยการฆ่าสัตว์นานาชนิด เป็นการบูชาญญด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ แต่ให้ใช้เนยใส น้ำมัน เนยขันท นมเปรี้ยว น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยแทน โดยไม่ต้องสร้างความเดือดร้อนให้แก่คนและสัตว์ ไม่ต้องตัดไม้ทำลายป่าและธรรมชาติ

(๒) เปลี่ยนความเชื่อจากเดิมที่เชื่อว่ามหาญญมีอายุสมบัติ ๓ มีองค์ประกอบ ๑๖ มีผลมาก เป็นความเชื่อใหม่ว่า มหาญญนั้น มีการเตรียมการมาก แต่มีผลน้อยกว่า นิตยทานที่ทำการสืบๆ มา เริ่มตั้งแต่ขั้นต่ำสุด คือ การถวายทานโดยเจาะจงพระสงฆ์ผู้มีศีล ทั้งๆ ที่มีการเตรียมการน้อยกว่า เหตุผลที่มหาญญมีผลน้อยกว่านิตยทานขั้นต่ำ เพราะมหาญญทั่วไปมีการฆ่าสัตว์ ผู้มีศีลสมบูรณ์ เช่น พระอรหันต์จะไม่ไปรับทานในพิธีนั้นๆ ทำให้ขาดองค์แห่งทานที่สำคัญไป

๑.๒) ทรงสนะปฏิวัติแนวคิดทางเศรษฐกิจ เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงปรึกษากับพราหมณ์ปุโรหิตว่า พระองค์มีโภคทรัพย์สมบัติที่เป็นของมนุษย์เป็นอย่างมาก ทรงรบชนะได้ครองดินแดนกว้างใหญ่ไพศาล จึงทรงปรารถนาจะบูชามหาญญที่จะอำนวยประโยชน์สุขแก่พระองค์ตลอดกาลนาน พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลแนะนำว่า บ้านเมืองขณะนั้นมีโจรผู้ร้ายมาก จึงไม่ควรฟื้นฟูพิธี

^{๒๒} อดิศักดิ์ ทองบุญ. วิเคราะห์หัตถ์ในกฎพันตสูตร. ใน

พลีกรรมขึ้นมาในช่วงนั้น ควรปราบโจรผู้ร้ายให้หมดสิ้นก่อน และกราบทูลพิธีปราบโจรผู้ร้ายจากพิธีจองจำ มาเป็นการส่งเสริมด้านอาชีพ ดังได้กล่าวมาแล้ว

๑.๓) ทรรศนะปฏิบัติแนวคิดทางการเมือง ประกอบด้วย

(๑) การปกครองแบบธรรมาธิปไตย โดยพระเจ้ามหาวิชัยราชา ทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม เช่น ทรงดำเนินตามคำแนะนำที่ขอด้วยเหตุผลของพราหมณ์ปุโรหิตทุกประการ ไม่ทรงรับเครื่องบรรณาการที่บรรดาเจ้าประเทศราช พวกอำมาตย์ราชบริพาร พวกพราหมณ์ และพวกคฤหบดีนำมาถวาย

(๒) องค์ประกอบ ๑๖ ประการของมหาโยธิน จะเห็นว่าองค์ประกอบ ๑๖ การเป็นหลักการปกครองที่ทันสมัยที่สุด กล่าวคือ การตรวจสอบและแสดงคุณสมบัติ ๘ ประการของพระเจ้ามหาวิชัยราชา การตรวจสอบคุณสมบัติ ๔ ประการของพราหมณ์ปุโรหิต ก็เทียบได้กับการแสดงวิสัยทัศน์ของข้าราชการชั้นสูง ผู้สนองงานของนักปกครอง ส่วนอนุมติ ๔ ที่ได้จากบุคคล ๔ พวกดังกล่าวแล้ว เทียบได้กับประชาชาติที่ได้จากการทำประชาพิจารณ์นั่นเอง

(๓) หลักการพัฒนาคน จากการปราบโจรโดยให้การช่วยเหลือแก่กุลโดย การให้ความช่วยเหลือแทนการจองจำนั้น เป็นหลักการพัฒนาคน โดยมุ่งพัฒนาด้านอาชีพ ความเป็นอยู่ของคนให้ก้าวพ้นจากความยากจน ซึ่งอาจจะถือว่าเป็นหลักการพัฒนายั่งยืนหลักการหนึ่ง

๔.๕ การปกครองตามแนวมหาปริณิพพานสูตร

๔.๕.๑ ความเป็นมาของมหาปริณิพพานสูตร^{๒๓}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับบนภูเขาคิชฌกูฏ เขตพระนครราชคฤห์ ในสมัยนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร ทรงปรารถนาจะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี พระองค์รับสั่งว่า เราจักตัดพวกเจ้าวัชชีผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก อย่างนี้ๆ จักให้แก่วัชชีพินาศถึงความวอดวาย จากนั้น จึงตรัสเรียกวัสสการพราหมณ์ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมคธรัฐ มาตรัสสั่งว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ หลังจากนั้น จงถวายบังคม พระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้าตามคำของเรา ทูลถามถึงอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง ความกระปรี้กระเปร่า พระกำลัง การประทับอยู่สำราญ และจงทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร ปรารถนาจะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี และพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างไร ท่านพึงจำข้อนั้นมาบอกเรา พระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ตรัสคำที่ไม่จริงเลย ฯ วัสสการพราหมณ์ เข้าเฝ้าแล้วกราบบังคมทูลตามที่พระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรทรงรับสั่งมา

ในขณะนั้นพระอานนทเถระยืนถวายงานพัดพระพุทธเจ้าอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ พระพุทธเจ้าตรัสถึงเจ้าวัชชีที่ประพฤตอปริหานิยธรรม ๗ ประการ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับวัสสการพราหมณ์ว่า ดูกรพราหมณ์ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่สารันทพเจดีย์เขตเมืองเวสาลีนี้ ณ ที่นั้นเราได้แสดงอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้ แก่พวกเจ้าวัชชี ก็อปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้ จักตั้งอยู่ในพวกเจ้าวัชชี และพวกเจ้าวัชชีจักสนใจใน อปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้ อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น ฯ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว

^{๒๓}ที่.ม. (ไทย) ๑๐ / ๑๓๑-๒๔๐ / ๗๗-๑๘๐.

วัสสการพราหมณ์ ได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พวกเจ้าวัชชีมาประกอบด้วยอปริหานิยธรรม แม้ข้อหนึ่งๆ ก็ยังหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม พระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามว่าชาติศัตรุเวเทหิบุตร ไม่ควรกระทำการรบกับเจ้าวัชชี นอกจากจะปรองดอง นอกจากจะยู่ให้แตกกันเป็นพวก

หลังจากวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ กราบทูลลาไปแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระอานนท์ให้ประชุมสงฆ์ที่เข้ามาพักในกรุงราชคฤห์ ณ หอฉัน แล้วตรัสอปริหานิยธรรม ๖ หมวดประกอบด้วย

- อปริหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๑
- อปริหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๒
- อปริหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๓
- อปริหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๔
- อปริหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๕
- อปริหานิยธรรม ๖ ประการ หมวดที่ ๖

หลังจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงโทษของคนทุศีล ๕ ประการ อานิสงส์ของคนมีศีล ๕ ประการ การสร้างเมืองปาฏลีบุตร เรื่องอริยสัจ ๔ ความไม่หวนกลับมาและจะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า หลักธรรมที่มีชื่อว่าแวนธรรม (ธรรมเป็นเครื่องมือให้อริยสาวกมีไว้) เรื่องนางอัมพปาลีศณิกา เรื่องทรงเข้าจำพรรษาในเวฬุคาม เรื่องว่าด้วยนิมิตโองาส มารกราบทูลให้ทรงปรินิพพาน ทรงปลงพระชนมายุสังขาร เหตุให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ๘ ประการ บริษัท ๘ จำพวก อภิภายตนะ (เหตุครอบงำเหตุที่มีอิทธิพล) ๘ ประการ วิโมกข์ ๘ ประการ ทรงเล่าเรื่องมาร พระอานนท์กราบทูล อารธนา ทรงแสดงอานุภาพของอิทธิบาท ๔ สังเวชนียธรรม มหาปเทศ ๕ ประการ นายจุนทกัฬมาร บุตร ปุกกุสมัลลบุตร เสด็จไปยังควงไม้สาละทั้งคู่ พระอุพวาณเถระ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คำถามพระอานนท์ ฎุปารหบุคคล มหาสุทฺถสนสูตร เรื่องสุภททปริพาชก ปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

หลังจากนั้น เป็นเหตุการณ์ของพุทธปรินิพพาน การบูชาพระพุทธสรีระ เรื่องของพระมหากัสสปเถระ การถวายพระเพลิงพุทธสรีระ การแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า การบูชาพระบรมธาตุและสร้างพระสถูป^{๒๔}

๔.๕.๒ แนวคิดทางการปกครองในมหาปรินิพพานสูตร^{๒๕}

แนวคิดทางการปกครองในมหาปรินิพพานสูตรนี้ แม้พระพุทธองค์จะไม่ได้ตรัสหลักการทำสงครามเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายไหนก็ตาม พระองค์ทรงปรารถนาความสามัคคีของเจ้าวัชชีที่มีอปริหานิยธรรม ๗ ประการ แต่วัสสการพราหมณ์ได้นำทฤษฎีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาตีประเด็น และได้้นำแนวคิดดังกล่าวไปใช้กับงานของตนโดยเริ่มจากการเข้าไปแทรกตัวเพื่อทำลายความสามัคคีของกกุลบุตรในแคว้นวัชชี..แม้ว่าพระองค์จะทรงสั่งสอนเรื่องสันติภาพและความอดทนแก่พุทธสาวกอย่างเข้มแข็งยิ่ง แต่ก็ปรากฏหลายครั้งในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่ชาวพุทธเบี่ยงเบนจากคำสั่งสอนในเรื่องสันติภาพ เป็นความจริงที่ว่าความขัดแย้งทางด้านเชื้อชาติและศาสนาบางกรณีในบางภูมิภาคของโลกนี้แสดงให้เห็นว่า บางครั้งชาวพุทธได้รับการบิดเบือนในอันที่จะก่อให้เกิดความ

^{๒๔} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรร ถิรธมโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, หน้า ๘๘.

^{๒๕} ที.ม. ๑๐/๑๓๑-๒๓๙/๗๗.

ไม่อดกลั้นและถือเลือกปฏิบัติ หรือหาประโยชน์ใส่ตนจนถึงที่สุด แล้วบางทีการบิดเบือนทางศาสนาก็ให้ผลจนกระทั่งมีการใช้กำลังต่อคนที่เป็นปรปักษ์ ดังเช่นกรณีที่พระเจ้าพุทธศยามณีอภัยแห่งประเทศศรีลังกา อ้างพระพุทธศาสนามาสนับสนุนการทำสงคราม

๔.๕.๓ อปทานิยธรรม : หลักการว่าด้วยความมั่นคง

อปทานิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม มีแต่ความเจริญก้าวหน้าอย่างเดียว จึงถือว่าเป็นหลักการสำคัญในการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ ซึ่งจะเห็นได้จากที่วัสสการพราหมณ์ได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสถึงแคว้นวัชชีในการใช้รูปแบบการปกครองแบบอปทานิยธรรม ซึ่งวัสสการพราหมณ์กล่าวว่า หากพระเจ้าอาชาตศัทรูเวเทหิบุตร เข้าใจมติก์พายัพพะแนอน รายละเอียดของอปทานิยธรรม พอสรุปได้ดังนี้

อปทานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๑

อปทานิยธรรมหมวดนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^{๒๖} ได้กล่าวว่า เป็นของกษัตริย์วัชชีที่เรียกว่า วัชชีอปทานิยธรรม สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง ประกอบด้วย

- ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกัน ทำกิจที่พึงทำ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้ดั้งเดิม
- ๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
- ๕) บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ
- ๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗) จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นนี้ มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นนี้โดยผาสุก

อปทานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๒^{๒๗}

- ๑) ไม่มัวเพลินการงาน คือ ไม่หลงเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม
- ๒) ไม่มัวเพลินการคุย
- ๓) ไม่มัวเพลินการหลับนอน
- ๔) ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ
- ๕) ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาลามก

^{๒๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. (กรุงเทพฯ : ผลิตัมม์ ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๔๘) หน้า ๒๔๖-๒๔๘.

^{๒๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๒๔๙.

๖) ไม่เป็นผู้มีบาปมิตร

๗) ไม่ถึงความหุดยั้งนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลุคุณวิเศษเพียงขั้นต้นๆ

อภิธานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๓^{๒๘}

๑) มีศรัทธา

๒) มีhiri

๓) มีโอตตปัปะ

๔) เป็นพหูสูต

๕) พรารภความเพียร

๖) มีสติตั้งมั่น

๗) มีปัญญา

อภิธานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๔^{๒๙}

๑) เจริญสติ

๒) เจริญความสอดส่องสืบค้นธรรม

๓) เจริญความเพียร

๔) เจริญความอิมใจ

๕) เจริญความสงบกายสงบใจ

๖) เจริญความมีตั้งใจมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์

๗) เจริญความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

อภิธานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๕^{๓๐}

๑. อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร

๒. อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง

๓. อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย

๔. อาทินวสัญญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ

๕. ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย

๖. วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

๗. นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

อภิธานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๖^{๓๑}

^{๒๘} พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวฑฒโน, การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณิพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการ
รักษาหลักกรรมวินัย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๔-๗๕.

^{๒๙} พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวฑฒโน, การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณิพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการ
รักษาหลักกรรมวินัย. หน้า ๗๕.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. หน้า
๒๙๑.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓๔.

๑. เมตตาทายกรรม ตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาวจีกรรม ตั้งเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม ตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคี ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคด้วยกัน

๕. สีลสามัญญตา มีศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสามัญญตา มีทิฏฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ล้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

กล่าวโดยสรุป หลักอปริหานิยธรรมทั้ง ๖ หมวด เป็นหลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการปกครอง สามารถทำให้องค์กรหรือรัฐนั้นๆ มีความมั่นคง และพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

๔.๕.๕ แนวคิดของพระพุทธเจ้าที่ประยุกต์ใช้ทางการปกครอง^{๓๒}

๑) **สัญลักษณ์แห่งสถาบัน** สังฆเวณียสถาน ๔ ตำบล ถือว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งในช่วงท่ายสมัยพุทธกาล พระอานนทเถระ มีความกังวลถึงสัญลักษณ์แห่งสถาบันที่สามารถสื่อถึงความเป็นชาวพุทธ

๒) **เป้าหมายแห่งพรรค** เป้าหมายของพระพุทธศาสนาและลำดับแห่งการพัฒนาการนั้น ต่างจากพรรคการเมืองคือ นักการเมือง เริ่มจากการเป็นสมาชิกพรรค แล้วลงสมัครในนามพรรครับเลือกตั้ง เป็นต้น

เมื่อเทียบเป้าหมายดังนี้แล้วพระพุทธศาสนานั้นเป้าหมายสูงสุดคือวิมุตติ หรือนิพพาน โดยเริ่มจากศีล สมาธิ ปัญญาแล้วจึงจะถึงวิมุตติ

๓) **วิธีการทดสอบนโยบาย** เมื่อจะให้หมู่ภิกษุสงฆ์ได้ตรวจสอบว่า ธรรมะอันไหนจริงหรือเท็จ เพื่อใช้ตรวจสอบกันพระพุทธองค์ทรงตรัสหลักการตรวจสอบเอาไว้ในกรณีที่เป็นที่สงสัย ๔ ประการคือ

มหาประเทศข้อที่ ๑ เมื่อมีใครพูดว่าข้าพเจ้าได้สดับรับฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตตสุสานน์ ไม่ควรชื่นชม หรือคัดค้าน ฟังเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วทดสอบดูในสูตรเทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้นสอบลงใน

^{๓๒}พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมโม). **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. หน้า ๙๖-๑๐๑.

สูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ให้สันนิษฐานว่า ไม่ใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าบุคคลนี้รับมาผิด จงทั้งคำนั้นเสีย แต่ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ให้สันนิษฐานว่า นี่เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุนี้รับมาด้วยดี

มหาประเทศข้อที่ ๒ ถ้ามีภิกษุกล่าวอ้างคณะสงฆ์ว่าเป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตถุศาสน์ ไม่ควรชื่นชม หรือคัดค้านพึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วตรวจสอบดูในพระสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าไปกันไม่ได้ ไม่ใช่พระดำรัส สงฆ์นั้นรับมาผิด จงทั้งคำนั้นเสีย แต่ถ้าสอบลงในสูตรได้ไปกันได้นั่นเป็นพระดำรัส สงฆ์รับบทด้วยดี

มหาประเทศข้อที่ ๓ ถ้ามีภิกษุกล่าวอ้างบทพระเถระทั้งหลายให้ลองตรวจสอบดู ถ้าไปกันไม่ได้กับพระสูตร พระวินัย ก็ควรถือ แต่ถ้าไปกันได้กับพระสูตร ก็จงถือปฏิบัติ

มหาประเทศข้อที่ ๔ ถ้ามีภิกษุกล่าวอ้างพระเถระผู้เป็นพหูสูตร ทรงจำไว้มาก ให้ลองตรวจสอบดู ถ้าไปกันไม่ได้กับพระสูตร พระวินัย ก็ควรถือ แต่ถ้าไปกันได้ ก็จงถือปฏิบัติ

๔) การเข้าเป็นสมาชิกของพรรค ในวงการเมืองปัจจุบันการจะเข้าสู่พรรคต้องสมัครเป็นสมาชิกของพรรคก่อน แล้วจึงทำงานให้พรรค แต่ในสมัยพุทธกาลพระพุทธรองค์ได้วางไว้ ๒ เกณฑ์ คือ **เกณฑ์ที่หนึ่ง** ถ้าเป็นพรหมณ์ หรือนักบวชอื่น ๆ จะให้ถึงไตรสรณคมณ์ก่อนจึงบวชได้ **เกณฑ์ที่สอง** หากเป็นอัญญเดียรถีย์ คือนักบวชนอกศาสนา พระองค์ทรงให้อยู่ปริวาสถึง ๔ เดือนเสียก่อน ทั้งนี้เพราะต้องการให้ฝึกหัดมารยาทใหม่แต่ในกรณีสุภทัตปริพาชก นั้นเป็นกรณีพิเศษ เพราะพระองค์ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วย โดยตรัสสั่งให้พระอานนท์ทำการแทน

๕) คุณสมบัติของนักปกครอง ในจุดนี้ แม้พระพุทธเจ้ามิได้ทรงตรัสเรื่องคุณสมบัติของนักการเมืองไว้อย่างตรง ๆ แต่เมื่อเราได้ศึกษาพระสูตรเพื่อเปรียบเทียบแล้วนั้นจึงต้องทำการวิเคราะห์ในเรื่องดังกล่าวนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรียกอุบาสกอุบาสิกาชาวเมืองปาฏลีคามมา แล้วชี้ให้ดูโทษหรือศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล และอานิสงส์ของผู้มีศีล อย่างละ ๕ ประการ ดังต่อไปนี้

ก. โทษของนักการเมืองไม่ดี (Non-Qualified) เสื่อมโภคทรัพย์ กิตติศัพท์อันชั่วของผู้นั้น ย่อมกระฉ่อนไป ไม่แก่แล้วกล้า เก้อเขิน ย่อมหลงลืมสติตาย (ถูกขับไล่) และหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย (ติดคุก)

ข. คุณสมบัติของนักการเมืองที่ดี (Qualified) ย่อมมีโภคทรัพย์ ชื่อเสียงขจรไปทั่วแก่แล้วกล้า ไม่เก้อเขิน ไม่หลงลืมสติตาย และหลังตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๔.๕.๖ เปรียบเทียบแนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์กับพุทธศาสนา

๑) เจื่อนไขในการลงจากอำนาจ ๕ ประการ หลังจากพระอานนท์ไปแล้ว มารก็ถือโอกาสทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงปรินิพพานหรือลงจากอำนาจของธรรมราชา หรือการปกครองโดยธรรม

๒) แนวคิดไม่ยึดผู้นำแต่ให้ยึดนโยบายเป็นหลัก พระพุทธเจ้าตรัสไม่ให้ภิกษุสงฆ์หวังพึ่งพระองค์ตลอดไปเพราะพระองค์ได้แสดงธรรมที่เป็นจริงเปิดเผยโดยไม่ปิดบังอำพราง หวงวิชาการใด ๆ ไว้ เหมือนเจ้าลัทธิอื่น ๆ ที่จะเก็บเคล็ดวิชาสุดยอดไว้สำหรับศิษย์คนโปรดเท่านั้น

๓) การต่ออายุทางการเมือง แม้พระพุทธองค์จะทรงมีองค์การสงฆ์ที่เข้มแข็งและมีพระมหาเถระอย่างพระอานนท์พระอนุรุทธะ พระมหากัสสปะ เป็นต้น แต่การดำรงอยู่ของประมุข

ย่อมสำคัญกว่า เวลานั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ปาวาลาเจดีย์ ในเมืองเวสาลี ตรัสถึงบุคคลผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ให้มากจนเป็นดุจยานตั้งมั่นคงดีแล้ว จะพึงหวังดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป ทรงตรัสเป็นนัย ๆ ถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์เถระก็ยังไม่สามารถรู้ทันได้ จึงไม่กราบทูลวิวนขอให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปอีกทั้งนี้เพราะมารขัดขวาง หรือดลใจพระอานนท์เถระนั่นเอง

๔) ลักษณะผู้นำที่เสียสละ พระพุทธองค์ทรงประทับ ณ โภคนคร เสด็จเข้าสู่กรุงปาวาประทับ ณ อัมพวัน (สวนมะม่วง) ของนายจุนทกัมมารบุตร และทรงแสดงธรรมจนนายจุนทกัมมารบุตร เห็นชัด ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแก่กล้า ปลอบชะโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมมีกถาแล้ว นิมนต์รับภัตตาหารในวันพรุ่งนี้

ทรงทราบว่าเป็นอาหารพิษ เพื่อป้องกันหมู่ภิกษุ พระองค์จึงสั่งให้นายจุนทกะประเคนเฉพาะพระองค์ โดยประเคนของขบฉันอย่างอื่น ๆ ที่เตรียมไว้แก่เหล่าภิกษุสงฆ์เมื่อพระองค์ฉันแล้วให้ฝังไว้

๕) หมู่เทพแสดงพลัง เมื่อมีเหตุการณ์ในยุค พลเอกเปรม ติลสูลานนท์ ทหารมักแสดงออกว่าสนับสนุน หรือมาให้กำลังใจต่อนายกรัฐมนตรี จนเรียกกริยาเช่นนั้นว่า การตบเท้าเข้าหากรณีวันมหาปรีณิพพานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เช่นกัน หมู่แห่งเทพใน ๑๐ โลกธาตุ ก็มาแสดงออกในกิจการครั้งนี้

๔.๕.๗ แนวคิดเรื่องรัฐในวาระสุดท้ายของพระธรรมราชา^{๓๓}

แนวคิดเรื่องรัฐ หรือการเมืองการปกครองในวาระสุดท้ายของพระพุทธเจ้านั้นชี้ให้เห็นถึงสามัญลักษณ์ที่เป็นจริง ๓ ประการของสรรพสิ่งรวมถึงรัฐ และรูปแบบการปกครองที่จะต้องเป็นไป ๓ ประการคือ อนิจจลักษณ์ คือความไม่แน่นอน ทุกขลักษณ์ คือความเป็นทุกข์ และอนัตตลักษณ์ คือความไม่มีตัวตน

จึงไม่น่าแปลกที่พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงกำหนดรูปแบบของรัฐ หรือการปกครอง เพราะท้ายที่สุดแล้วรูปแบบการปกครองแบบไหนก็ตามจะต้องตั้งอยู่ไม่ได้ และมักจะมีรูปแบบการปกครองใหม่ ๆ หรือเก๋าคอมมูเนียนเปลี่ยนกันไปขึ้นอยู่กับการจะเหมาะสมกับยุคสมัยไหนเท่านั้นเอง แม้แต่มหานครอย่างกรุงกุสาวดี (กุสินารา-ปัจจุบัน) ที่เคยรุ่งเรืองก็ต้องล่มสลายเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย และในอนาคตเมืองเล็กเมืองน้อยก็จะกลับขึ้นมาวิวัฒนาการเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่เจริญรุ่งเรืองได้เช่นเดียวกัน

๑) สัญลักษณ์แห่งพุทธ พระพุทธองค์ทรงเป็นตัวอย่างของพระธรรมราชาที่ปกครองหมู่สงฆ์และปฏิบัติต่อพุทธชนด้วยธรรม เมื่อปรีณิพพานพระอานนท์เถระกังวลใจว่าจะทำอย่างไร ทรงให้ปฏิบัติต่อพุทธสรีระเหมือนอย่างปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดินั่นเอง กล่าวคือใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพเสร็จแล้วจึงห่อด้วยผ้าสิริสุทธิ แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและผ้าสิริสุทธิได้ ๑,๐๐๐ ชั้น ใส่ในรางเหล็กที่เต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบ ทำจิตกาธาน (เมรุ) ด้วยไม้หอมล้วน เมื่อถวายพระเพลิงเสร็จสร้างสถูปไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง แล้วทรงตรัสถึงอุปการบุคคล ผู้ที่ควรสร้างสถูปถวาย ๔ จำพวก คือ

(๑) ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นอุปการบุคคล

^{๓๓} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร์ ภิรมโม). *ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก*. หน้า ๑๐๒-๑๐๗.

- (๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นนุรปาหบุคคล
 (๓) พระสาวกของพระตถาคต เป็นนุรปาหบุคคล
 (๔) พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นนุรปาหบุคคล

๒) ดินแดนและการปกครอง

(๑) กฎไตรลักษณ์แห่งรัฐ ในมหาปรินิพพานสูตร ถือได้ว่าเป็นพระสูตรที่อ้างชื่อเมืองต่าง ๆ เป็นจำนวนมากและที่สำคัญเราเห็นถึงความเจริญและความเสื่อมแห่งอาณาจักรต่าง ๆ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเมืองที่ถือว่าเจริญ หรือยิ่งใหญ่ เล็ก หรือด้อยพัฒนา ล้วนแล้วแต่ไม่พ้นกฎของไตร

(๒) กุสินารา ปริศนาลักษณะคือกฏอันไม่เที่ยง ๓ ประการคือ อนิจจัง ทุกขัง อนตตา หรือความไม่แน่นอน-ประสบปัญหา-และล่มสลาย ในที่สุด

จากประเด็นดังกล่าวนี้ พอจะประมวลแนวคิดของพระพุทธองค์ในเรื่องการเมืองการปกครองได้ว่า เหตุใดพระพุทธองค์ไม่ทรงวางรูปแบบการปกครองที่ชัดเจนตายตัว หรือทรงตรัสเรื่องระบอบการเมืองอย่างปราชญ์ชาวตะวันตก หรือขยายแนวคิดเรื่องรัฐนี้ออกไป ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าการเมืองรูปแบบไหนก็ตาม รัฐที่เป็นมหาอำนาจและยิ่งใหญ่ขนาดไหนก็ตาม ล้วนแล้วแต่ตกอยู่ในสภาวะของกฎธรรมชาติที่กล่าวมานี้ทั้งสิ้น

๓) **ธรรมเพื่อสันติธรรมแห่งรัฐ** พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า อาณานิพพานอย่างนั้นอย่าพูดอย่างนั้นว่า กุสินาราเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่ง เดิมทีกุสินารา มีชื่อว่ากรุงกุสาวดี มีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ กรุงกุสาวดี หรือกุสินารากว้าง ๗ โยชน์ (ทิศเหนือ-ใต้) ยาว ๑๒ โยชน์ (ทิศตะวันออก-ตะวันตก) เลยทีเดียว

ก. **ศึกแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ** การปรินิพพานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้ทราบไปถึงอาณาจักรน้อยใหญ่ทั่วชมพูทวีป อาณาจักรเหล่านั้นต่างก็เดินทางมาเพื่อแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ โดยส่งราชทูตมากับกองทัพน้อยใหญ่ จนเจ้ามัลละแห่งเมืองกุสินาราสั่งระดมพลป้องกันพระบรมสารีริกธาตุอย่างแข็งขันโดยจัดวางกำลังเพื่ออารักขาหลายชั้นโดยรอบ

ข. **การจัดกระบวนทัพ** พระเจ้ามัลละ ได้ทรงจัดกระบวนทัพ ดังนี้

(๑) สัตตบิณุชร์ คือทรงจัดวางกำลังพลหอกไว้รอบสันฐานาคาร ซึ่งจัดเป็น กองกำลังรอบในสุด

(๒) ธนูปราการ คือทรงจัดวางกำแพงธนูถัดออกมาจากกำลังพลหอก มีผู้ขยายคำว่า ธนูปราการ (กำแพงธนู) ประกอบไปด้วย

(๒.๑) พลช้าง ให้ยืนแถวชิดกันจนระพองจตุระพอง

(๒.๒) พลม้า ให้ยืนแถวชิดกันจนคอดคอด

(๒.๓) พลรถ ให้ยืนแถวชิดกันจนคุดมคุดม

(๒.๔) พลราบ ให้ยืนแถวชิดกันจนแขนจาดแขน

(๒.๕) พลธนู ให้ยืนแถวชิดกันและกันซึ่งจัดเป็นกองกำลังอารักขา

รอบนอกสุด

ส่วนอาณาจักรน้อยใหญ่ที่ส่งกองทัพพร้อมราชทูตมาที่ปรากฏนามมีดังนี้ พระเจ้าอชาตศัตรู แห่งแคว้นมคธ พวกเจ้าลิจฉวี ผู้ครองกรุงเวสาลี พวกเจ้าศากยะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พวกเจ้าฤดี แห่งกรุงอัลลกะปปะ พวกเจ้าโกถิยะ แห่งกรุงรามคาม พวกพราหมณ์ แห่งกรุงเวณฐทีปกะ และพวกพระเจ้ามัลละ แห่งกรุงปาวา

แต่ละเมืองต่างก็อ้างความชอบธรรมของตนเองในการขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุจนพวกเจ้ามัลละ ผู้ครองกรุงกุสินาราจึงได้ปฏิเสธเจ้าผู้ครองนครเหล่านั้น

รอนถึงโทณพราหมณ์ ได้อ้างนโยบายของพระพุทธเจ้าว่าให้ยึดชั้นดีธรรมไม่ควรประหัตประหารกัน พร้อมเสนอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน จนเป็นที่พอใจของแคว้นต่าง ๆ และเป็นการสงบศึกซึ่งพระบรมสารีริกธาตุอย่างสันติ จนต่างฝ่ายก็ต่างยกทัพกลับไปบ้านเมืองของตน

๔.๕.๘ ความเป็นประชาธิปไตยของพระพุทธองค์

ในข้อนี้เราจะเห็นว่าในวาระสุดท้ายของพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้หมู่ภิกษุแสดงความคิดเห็นในแง่มุมต่าง ๆ หรือ ความไม่ชอบมาพากล ถึง ๓ ครั้งก็ไม่มีใครทักท้วง

๑) พระอานนท์ นักบริหารมืออาชีพ พระอานนท์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้าเมื่อเข้ามาบวชในพระศาสนาแล้วพระมหาเถระองค์นี้ได้มีบทบาทเป็นอย่างมาก และท่านยังได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศ หรือเอตทัตตะในหลายเรื่อง ตำแหน่งของท่านเมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ท่านเป็นพุทธอุปัฏฐาก คือดูแลรับใช้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าจนภายหลังการปรินิพพานขององค์สมเด็จพระศาสดาแล้วท่านยังได้เป็นผู้วิสันนาพระธรรม ในคราวทำสังคายนาครั้งที่หนึ่งอีกด้วย

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอานนท์ว่าเป็นอุปัฏฐากผู้บริหารจัดการที่ยอดเยี่ยม คือสามารถบริหารจัดการเวลา บุคคล สถานที่ได้ดี

ความอัจฉริยภาพของพระอานนท์เถระถึงกับว่า เมื่อใครก็ตามเข้าพบพระอานนท์แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ขนาดที่พระอานนท์แสดงธรรมก็ชื่นชมแสดงธรรมเสร็จ คนเหล่านั้นก็ยังไม่ได้เต็มอิ่ม (ในบทธธรรม) เป็นต้น

๒) ทายาททางการเมือง เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้ปรินิพพาน หลายคนคิดว่าพระอานนท์คือทายาทคนต่อไป เพราะธรรมดาเมื่อผู้นำจากไปความวุ่นวายมักเกิดขึ้นถ้าไม่มีทายาททางการเมือง หรือหัวหน้าคนใหม่เอาไว้คอยปกครององค์กร ซึ่งกรณีอย่างนี้เกิดขึ้นแล้วกับท่านศาสดามหาวิระ แห่งศาสนาเซน ที่เหล่าลูกศิษย์ต่างแตกแยกความสามัคคีกันหลังการเสียชีวิตท่านไปแล้ว เป็นต้น

๓) นโยบายสุดท้ายของพระพุทธเจ้า สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสมาตลอด ๔๕ พรรษา นั้นมีมากมายและในวาระสุดท้าย พระองค์ทรงสรุปให้เป็นประเด็นเดียว คือความไม่ประมาท

นอกจากนั้น พระองค์ทรงสั่งให้สงฆ์ใช้คำสรรพนามเรียกกันตามลำดับพรรษา มอบอำนาจการตัดสินใจให้สงฆ์ และมีคำสั่งให้ลงโทษแก่พระฉันทะที่ไม่เชื่อฟังสงฆ์

๔.๕.๙ สถานการณ์หลังพุทธปรินิพพาน^{๓๔}

๑) **บทบาทของพระอนุรุทธะ** เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว บทบาทของพระเถระชื่อว่าอานนทีในฐานะเป็นพุทธอุปัฏฐาก หรือเลขาธิการของพรรค นั้นดูเหมือนว่าจะลดน้อยลงไป ดังนั้นอำนาจในการตัดสินใจทั้งหมดจึงขึ้นอยู่กับพระอนุรุทธเถระแทน เช่น พระอานนทีถามว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานหรือยัง ? พระอนุรุทธเถระจะเป็นผู้คอยบอกว่าตอนนี้กำลังทำอะไรอยู่ เช่น กำลังเข้าฌานสมาบัติอะไรอยู่

เมื่อชนทั้งหลายรวมทั้งเทวดา พรหมณ์ และมนุษย์ต่างเสียใจ พระอนุรุทธะได้แสดงภาวะของผู้นำออกมาอย่างชัดเจนโดยพยายามเตือนสติเหล่าภิกษุทั้งหลายให้อยู่ในความเป็นจริง

๒) **การสื่อสารในยุคพุทธกาล** จากพระสูตรดังกล่าวเราจะเห็นว่า การข่าวในยุคนี้ใช้วิธีเดินบอกข่าว ชนิดปากต่อปาก แต่ที่เห็นชัดคือในยุคพุทธกาลมีศาลาประชาคมที่เรียกว่าสังฆสภา ที่พวกเจ้ามัลละกำลังประชุมปรึกษาหารือกันอยู่ พระอานนทีจึงแจ้งข่าวในที่ท่ามกลางการประชุม

๓) **พระสุภัททะดาวสภา** พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๕๐๐ รูปเดินทางไกลจากกรุงปาวา ไปยังกรุงกุสินารา ขณะที่ท่านแวะลงข้างทางนั้น ณ โคนไม้ต้นหนึ่ง มีอาชีวกคนหนึ่งเดินสวนทางมา พระมหาเถระจึงถามข่าวพระพุทธเจ้า และอาชีวกคนดังกล่าวตอบว่า เรารู้ข่าวว่าท่านพระมหาสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วันเข้าวันนี้เราถือดอกมณฑารพดอกนี้มาจากที่ปรินิพพานนั้น

เมื่อภิกษุ ผู้มีราคะร้องให้คร่ำครวญอยู่นั้น ภิกษุผู้บวชตอนแก่ชื่อสุภัททะนั้นอยู่ในที่ประชุมได้แสดงความคิดเห็นว่า

“อย่าเลยท่านผู้มีอายุ อย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญเลย พวกเรารอดพ้นแล้วจากมหาสมณะรูปนั้น ที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเรายู่ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเราเอง สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเราเอง บัดนี้เราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น พวกเราไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น”

กล่าวโดยสรุป มหาปรินิพพานสูตร เป็นพระสูตรที่ค่อนข้างยาว แต่เมื่อศึกษาแล้วได้แนวคิดทางการเมืองการปกครองที่น่าสนใจอยู่มาก ประการแรก ทรงเน้นถึงความสามัคคีภายในรัฐ โดยตรัสถึงการใช้อำนาจนิยธรรม ๗ ประการบริหารประเทศ **ประการที่สอง** ทรงเห็นชอบตามแนวสันติสุข ไม่นิยมทำสงครามโดยหันมาส่งเสริมการใช้วิธีทางการทูตแทน **ประการที่สาม** ทรงเน้นเป้าหมายแห่งพุทธคือนิพพาน โดยดำเนินการตามหลักการของไตรสิกขาทำให้เห็นภาพที่เปรียบเทียบกับ การเข้าสังกัดพรรคที่มีกฎเกณฑ์ที่วางเอาไว้ การต่ออายุ การแสดงพลังของหมู่เทพ กฎไตรลักษณ์แห่งรัฐ ความเป็นประชาธิปไตยตลอดจนถึงทายาททางการเมืองอีกด้วย

^{๓๔} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรพต ธีรธมฺโม). **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

คำถามท้ายบท

๑. อธิบายแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับการปกครอง
๒. จงอธิบายรัฐศาสตร์ตามแนวโน้ดอัครคัมภีร์
๓. จงอธิบายกำเนิดแห่งรัฐในอัครคัมภีร์
๔. จงอธิบายวิวัฒนาการแห่งรัฐตามแนวพระพุทธานุศาสตร์ในอัครคัมภีร์
๕. จงอธิบายระบบกฎหมาย และการลงโทษในอัครคัมภีร์
๖. จงอธิบายหลักการปกครองตามแนวจกักรัตติศาสตร์
๗. จงบอกความเป็นมาของจกักรัตติศาสตร์
๘. จงอธิบายผู้ปกครองแบบธรรมราชา ตามแนวจกักรัตติศาสตร์
๙. จงอธิบายธรรมรัฐ (Good Governance) ตามแนวจกักรัตติศาสตร์
๑๐. จงอธิบายการบันทอนพระราชอำนาจ ตามแนวจกักรัตติศาสตร์
๑๑. จงอธิบายแนวคิดการปกครองตามแนวมหาปริณิพพานสูตร

เอกสารอ้างอิง

- ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาส์น, ๒๕๔๐.
- พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ภิธรรมโม), **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พะเยา : โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **รัฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน จริยธรรมนักการเมือง**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.budpage.com/political.pdf> [๖ ตุลาคม ๒๕๕๙].
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- ฤทธิชัย แกมภาค. **รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา**. ใน [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.learners.in.th/file/ganesh/aa.doc>. [๖ ตุลาคม ๒๕๕๙].
- สิทธิพันธ์ พุทธหุน, รศ., **แนวการศึกษา รัฐศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.